

Antzinateko baskoiak: izen eta izanaren arteko eztabaidak (XVI.-XXI. mendeak)

Jokin Lanz Betelu*

RESUMEN LABURPENA ABSTRACT

El estudio recoge el surgimiento y desarrollo de las corrientes historiográficas en torno a los vascones desde el siglo XVI hasta nuestros días, señalando las distintas discusiones historiográficas que han surgido en su seno y que siguen obstaculizado el desarrollo adecuado de la investigación de los vascones antiguos y sobre todo tardíos.

Baskoi berantiarren inguruan XVI. mendean agertu, eta gaur arte garatu diren eztabaida historiografikoak biltzea du helburu lan honek. Debate horietan antzinateko ikuspegi garrantzitsuenak jaso ditugu, beraz; eta hori egin dugu uste dugulako mendeetan ugarituz joan diren iritzi horiek jarraitzen dutela baldintzatzen gaur egun, oraindik, baskoien ikerketa historikoa, hein handi batean.

This paper collects the emergence and development of the historiography ways around the Vascones from XVIth century to nowadays pointing the different positions created around them, conditioning the development of the researches about the classic and especially late Vascones.

PALABRAS CLAVE GAKO-HITZAK KEY WORDS

Antigüedad Tardía, historiografía, bagaudas, identidad religiosa, vascones.
Antzinate Berantiarra, historiografia, bagaudak, identitate erlijiosoa, baskoiak.
Late Antiquity, historiography, bagaudae, religious identity, Vascones.

* Sancho el Sabio Fundazioaren Unibertsitate Mailako XVIII. Ikerketa Lehiaketa

Universidad del País Vasco/
Euskal Herriko Unibertsitatea
UPV/EHU

jokin.lanz@ehu.eus

Fecha de recepción/Harrera data: 26-04-2016
Fecha de aceptación/Onartze data: 17-07-2016

XVI. mende erdialdetik hasita¹, zenbait idazle euskaldun hasi ziren taxutzen Antzinaroko baskoien inguruko historiografia modernoa, denen artean Esteban de Garibay arrasatearra gailendu zelarik². Autore horiek, beren lanen bitartez, teoria tubalista³, basko-iberista eta basko-kantabristarekin⁴ erlazionatu zuten baskoiei buruzko ikerketa historikoa. Ildo nagusia garai klasikoko baskoiak garai modernoko euskaldunekin lotzea izan zen, euskal kulturak bizirik irautea ustezko isolamenduaren eta *Vasconiako* biztanleek Antzinarotik atzerritarrei erakutsitako erresistentziaren bitartez azalduta. Baskoiaren irudi hori jatorrizko erlijio monoteista batek eta kristautze-prozesu goiztiarrak osatu bide zuten. Esan beharra dago lan horiek plazaratzeak Aro Berriko Nafarroako eta probintzia euskaldunetako foru erregimena defendatzea zuela helburu, monarkia hispaniko zentralizatuaren testuinguruan.

Defendatzen zuten ustezko erresistentzia eta jarraitutasun horren bitartez, euskaldunak Iberiar penintsulan denbora gehien zeramaten eta bertako odol “garbia” zuten herri gisa aurkezten zituzten, erreinu espainiarreko gainerako komunitateen izaera eta jatorriarekin kontrajarriz. XVII. mendean, korronte historiografiko horrek

1 Lan honen zati garrantzitsu bat Antso Jakituna Fundazioak eskaintzen dituen baliabideak erabiliz egin da, Ikertzaileen Prestaketara zuzenduta dagoen UPV/EHU-k Letren Fakultateko Ikasketak Klasikoan Departamentuko Antzinatearen Historiako arloari eskainitako doktoregaien ikerketarako diru laguntza baten testuinguruan, MINECO HAR 2013-42615-P proiektuaren barruan.

2 Esteban de Garibay y Zamalloa: *Los cuarenta libros del compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reinos*, Leioa, Gerardo Uñaren argitalpen kritikoa, 1988; Pedro de Fontecha y Salazar: *Escudo de la más constante fe y lealtad*, Bizkaiako Diputazioak 1866an eginiko argitalpenaren berargitalpena, Bilbo, 1976; Gabriel de Henao: *Averiguaciones de las Antigüedades de Cantabria...* (arg. La Gran Enciclopedia Vasca), Bilbo (Salamanca, 1689-1691), Eusebio López-en berargitalpena, Tolosa, 1894-95, 1980; Lope Martínez de Isasti: *Compendio historial de la M.N. y M.L. Provincia de Guipúzcoa*, arg. originala 1625, Amigos del País Vasco, Bilbao (Ignacio Ramón Barojaren argitalpenaren berargitalpena, San Sebastián, 1850), 1985; eta Juan Martínez de Zaldibia: *Suma de las cosas cantábricas y guipuzcoanas*, Fausto Arocenaren argitalpenaren berargitalpena, San Sebastián, 1944.

3 Jon Juaristi: *Vestigios de Babel: para una arqueología de los nacionalismos españoles*, México, Siglo XXI, 1992, 20. eta 57. orr.

4 Koldo Larrañaga: “Cantabrisimo en Navarra”, *Príncipe de Viana*, 214, 1998, 447-482. orr. eta “Vascocantabrisimo y arqueología”, *Memorias de Historia Antigua*, 19-20, 1998-1999, 111-198. orr.; Amalia Emborjuo, Antonio Duplá: “El vascocantabrisimo: mito y realidad en la historiografía del País Vasco en la antigüedad”, R. Olmos Romera eta Javier Arce (koord.): *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España: (siglos XVIII-XX): Congreso Internacional, Madrid, 13-16 diciembre 1988*-en, 1991, 107-111. orr.; Javier Andreu: “La imagen de la Navarra antigua y de los vascos en la historiografía del Antiguo Régimen: de P. Sandoval (1614) a J. Yanguas y Miranda (1840)”, *Navarra: memoria e imagen: actas del VI Congreso de Historia de Navarra, Pamplona, septiembre 2006*, 1, 2006, 23-42. orr. eta “Vascoiberismo, vascocantabrisimo y navarrismo: aspectos y tópicos del recurso ideológico a los vascos de las fuentes clásicas”, *Revista de historiografía*, 8, 2008, 41-54. orr.; Carlos Ortiz de Urbina Montoya: *El desarrollo de la arqueología en Álava: condicionantes y conquistas (siglos XVIII-XIX)*, Vitoria-Gasteiz, 1996, 44-46. orr. eta 241-244. orr.

haren lehiakide izango zen Arnaut Oihenarten obrarekin egin zuen topo⁵. Zuberotarrak besteek babesten zuten baskoi borrokazale eta menderakaitzaren ideia eta ikuspegi tubalistic bertan behera utzita, Erromarekin aliatu zen baskoi bakezalea aldeztu zuen, geroago bisigodoen, frankoen eta musulmanen sarraldiei bortizki erantzungo ziena⁶. Erliioari gagozkiola, Oihenart, Garibayekin eta gainerako basko-kantabristekin bat etorri eta baskoien jatorrizko erlijio monoteistaren ikuspegia babestu zuen, kristautze prozesu berantiar bat aldarrikatuz, ordea⁷.

Giro horrek Antzinaroko baskoiei buruzko tradizio historiografiko baten sorrera goiztiarra bultzatu zuen. Dena den, hipotesien artean, basko-kantabrisma izanen da denetan indar handiena hartu zuena. Beraz, lurralde euskaldunen antolaketa bereziaren defentsa bilatzeko helburuarekin euskararen eta euskal kulturaren biziraupenaren interpretazio interesatu bat sortu zen, hizkuntza komunitate euskaldunaren erresistentziaren ikur bilakatuz. Baskoiek Erromaren aurrean izan zuten jarrera borrokazalea izango da Garibay eta bere jarraitzaileen ustez, baina bakezalea Oihenarten iritziz. Horrela piztu zen garaiko korrante historiografiko sendoenak banandu zituen eztabaida.

Literatura zientifikoaren adarrean, basko-kantabrisma dekadentzia eta loraldi garaiak bizi izan zituen XIX. mendean⁸, eta XX. mendeko lehen erdialdera arte indarrez eutsi zion, bereziki, lurralde euskaldunetako eremu politiko-kultural tradizionalista, foruzale eta nazionalistetan⁹. Joera historiografiko horrek oihartzun handia izan zuen herritarren artean, izaera kultural eta festazaleko ekintzetara moldatzeko izan zuen gaitasunagatik: garai hartan oso ohikoa zen bertso-paperekin zirkulazioa, eta gehiago edo gutxiago moldatuak egon zitezkeen gertakari historikoak gogorarazten zituzten bertso asko irakurtzen ziren; adibide esanguratsuenetako bat 1883ko urtarrileko *Euskal-Eria* aldizkarian topatu dugu¹⁰; basko-kantabrisma gairekin loturik, J.

5 Arnaut Oihenart: *Noticia de las dos Vasconias, la Ibérica y la Aquitana...* Ricardo Ciérbideren aurre-ikerketara eta Javier Gorosterratzuren itzulpena, Gasteiz, 1992, (lehen argitalpena 1638an argitaratua); Koldo Larrañaga: "Oihenart y el tema de los orígenes vascos", *Vasconia*, 24, 1996, 115-143. orr.; Jean Joseph Saroihandy: "Oihenart contra Garibay y Morales", *Revista Internacional de Estudios Vascos*, Paris, 13, 1922, 448-455. orr.

6 Oihenart: *Noticia*, 28. eta 134. orr.

7 Larrañaga: "Oihenart", 132. orr.

8 Ortiz de Urbina Montoya: *El desarrollo*; XVI-XIX. bitarteko euskal historiografiaren inguruan gehiago jakiteko: Jean Goyhenetche: *Les basques et leur histoire: mythes et réalités*, Donostia-Baiona, Elkar, 1993.

9 Larrañaga: "Cantabrisma", 447-482. orr. eta "Vascocantabrisma", 111-198. orr.; J. Andreu: "Vascoiberismo", 41-54. orr.; Amalia Emborujó: "El País Vasco en la Antigüedad: Antonio de Trueba, un ejemplo de la corriente fuerista", *Veleia*, 8-9, 1991-1992, 483-492. orr.

10 Aldizkari honen aleak Antso Jakituna Fundazioan kontserbatuak izan dira eta Fundazioa

I. Iztuetak, agian urte gutxi lehenago karlista gipuzkoarrek jasandako porrotari garrantzia kentzeko asmoz, erromatarren eta gipuzkoarren arteko ustezko borroka batzuen berri eman zuen, azken horien adorea gorai patuz. Funtsean, gerrate kantabriarrak dakartza gogora. Hona hemen lehenengo bertsoa:

*Ogeita sei bat urte alde
Jesus baño lenagotik,
Etsai gogorrac etorri ziran
Gure contra Erromatic:
Bildur aundiric ustez-etzuten
Bada izango gugatik;
Asmo gaistoac contrara ziran
Egiñal egiñagatic,
Euskaldunac bai garilariac
Leen eta oraiñ eta beti¹¹.*

Gauzak horrela, teoria basko-kantabristek, eta antzerakoez, zailagotu dute Antzinaroko komunitateen identitateei antzemateko lana, eta, horrenbestez, baskoi etniaren analisiarekiko arazoak gehiagotu zaizkie ikertzaileei. Ondorioz, esan dezakegu gaur egungo historiografiaren talde handi batentzat baskoiarena identitate “ezegonkorreko” komunitate bat izatera iritsi dela.

XX. mendeko gerrarteko denboran, baskoiei buruzko azterketek ezer gutxi egin zuten aurrera. Halere, isiltasuna ez zen erabatekoa izan, A. Campiñón bezalako ikertzaileei esker. Campiñónek berak zehazki Nafarroako kulturari eta euskarari loturiko lanak plazaratu zituen¹². Dena den, baskoiei loturiko historiografia zientifikoak XX. mendearen bigarren erdialdetik aurrera hartu zuen benetako abiada. Estatu espainiarraren kasuan baskoiek lehen mailako papera bete zuten; historiografia frantsesean, ordea, gaiak ez zuen harrera berdina izan. Frantziar komunitate baskoiak askoz arreta txikiagoa bildu du, gehienbat baskoien presentzia Pirinioen iparraldean ez delako 587. urtera arte dokumentatzen. Testuinguru horretan, M. Roucheren tesia sekulako berrikuntza izan zen¹³, baita salbuespena ere, frantsesez argitaratu den ondorengo ikerketa kopuru txikiak ez duelako eztabaida

2. HISTORIOGRAFIA XX. MENDETIK AURRERA

beraren web orrian online kontsultatu daitezke.

11 Juan Ignacio Iztueta, “Gipuzcua-tarren condaira Erroma-tarren demboran”, *Euskal-Erria*, 8. Alea, 1883, 341-343. orr.

12 *Nabarra en su vida histórica*, Pamplona, 1929, bezalako lanak.

13 *L'Aquitaine: des Wisigoths aux Arabes, 418-781: naissance d'une région*, Paris, Jean Touzot, 1979.

historiografiko emankorrik garatzeko bidea irekiko, espainieraz sortuko direnekin konparatu ezkeru.

Estatu espainiarraren kasuan, Antzinaroko baskoiekiko interesaren halako “pizkunde” bat gertatu zen, garai kronologikoen arabera banatua, hots: garai prerromatarra, erromatarra eta Antzinate Beranta. Baskoien gaiaren “berpiztearen” sustatzaile nagusietariko batzuk J. Caro Baroja¹⁴ eta C. Sánchez Albornoiz izan ziren, baita A. Barbero eta M. Vigil¹⁵ ere. Denen artean eztabaida historiografiko zaharrak berriz abian jarri zituzten. Gainera, joan den mendeko 80 eta 90.eko hamarkadetan are zabalkunde handiagoa egon zen J. J. Sayas¹⁶, K. Larrañaga¹⁷ eta J. Santos¹⁸ ikertzaileen eskutik¹⁹. Dena den, aitortu behar da baskoien

14 Julio Caro Baroja: *Los pueblos del norte*, San Sebastián, Txertoa, 1993; *Los vascones y sus vecinos*, San Sebastián, Txertoa, 1985; “San Amando y los vascones”, *Príncipe de Viana*, 206, 1995, 1031-1046. orr.

15 Abilio Barbero eta Marcelo Vigil: *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Barcelona, Ariel, 1974; Claudio Sánchez Albornoiz: *Vascos y navarros en su primera historia*, Madrid, Centro, 1976.

16 Juan José Sayas-en lanak 1992 arte *Los Vascos en la Antigüedad*, Madrid, Cátedra, 1994 liburuan daude; “El territorio aquitano entre la asimilación romana y el mantenimiento de su especificidad”, *Príncipe de Viana*, Anejo 14, LIII, 1992, 53-180. orr.; “El supuesto limes del norte durante la época bajoimperial y visigoda”, *Spainia. Estudis d’Antiguitat Tardana offerts en homenatge al professor Pere de Palol i Salellas*-en, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1996, 243-250. orr.; “De vascones a romanos para volver a ser vascones”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 44, 1, 1999, 147-184. orr.; “Unidad en la diversidad: la visión de Estrabón de algunos pueblos peninsulares”, Gonzalo Cruz Andreotti (koord.): *Estrabón e “Iberia”: nuevas perspectivas de estudio*-en, Málaga, Universidad de Málaga, 2009, 153-208. orr.

17 Esaterako, “En torno al caso del obispo Silvano de Calagurris: Consideraciones sobre el estado de la iglesia del alto y medio Ebro a fines del imperio”, *Velesia*, 6, 1989, 171-192. Orr.; “Un tema controvertido: la relación entre los vascones y la así llamada Bagaudia Tarraconense”, *Príncipe de Viana. Anejo*, 14, 1992, 229-241. orr.; “Oihenart”; “Sobre el obispado pamplonés en época visigoda”, *Hispania Sacra*, 49, 99, 1997, 279-317. orr.; “A vueltas con los obispos de Pamplona de época visigoda: apostillas a una réplica”, *Hispania Sacra*, 50, 101, 1998, 35-62. orr.; “Cantabrisimo”; “Vascocantabrisimo”; “Proceso cristianizador y pervivencia de rituales paganos en el País Vasco en la tarda Antigüedad y Alta Edad Media”, *Hispania Sacra*, 51, 104, 1999, 613-622. orr.; “Sobre usos del binomio *ager-saltus* y del término romanización en relación a los procesos de cambio vividos durante la etapa romana en el área circumpirenaica occidental”, *Velesia*, 24-25, 2, 2007-2008, 977-988. orr. baita Agustín Azkaraterekin batera: “La cristianización del País Vasco. Estado de la cuestión y supuestos metodológicos para la redefinición de los términos de un debate secular”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 1, 1988, 291-326. orr.

18 Ikusi, Juan Santos: “Identificación de las ciudades antiguas de Álava, Guipúzcoa y Vizcaya: estado de la cuestión”, *Studia Historica. Historia Antigua*, 6, 1988, 121-130. orr.; “Sociedad indígena y sociedad romana en territorio vascón”, *Príncipe de Viana. Anejo*, 14, 1992, 135-151. orr.; eta “¿Todavía saltus frente a ager en territorio vascón?”, *Boletín Arkeolán*, 15, 2007-2008, 165-170. orr.; Amalia Emborujó, Estibaliz Ortiz de Urbina eta Juan Santos: “Reconstrucción paleogeográfica de autrigones, caristios y várdulos”, *Complutum*, 2-3, 1992, 449-468. orr.

19 Azken honen kasuan bada beste ikertzaile batzuekin elkarlanean egindako eta argitaratu gabeko lan bat, Antso Jakituna Fundazioaren Funtsean kontsultagarri: Amalia Emborujó, Isidora Emborujó, Estibaliz Ortiz de Urbina, Juan Santos: “Autrigones, caristios y várdulos.

inguruko eztabaida gehienak, praktikan, XVI eta XIX. mendeetako berberak direla; halere, egia da orain ikuspuntu zientifikoa gailentzen ari dela. Gaur egun, aurkikuntza arkeologikoak areagotu dira eta horrek berritasun dezente ekarri dio gaiari, Antzinate Berantarekin lotura duten A. Azkarateren lanak aipatu behar direlarik²⁰; gainera, Nafarroan topatu diren inskripzioen inguruan J. Velazak egindako lanek erromatar garaiko egunerokotasunaren zenbait arlo ere agerian jarri dituzte²¹.

Lan horien ondotik, gaiak ez du ia indarrrik galdu; halarik ere, egin diren ikerketa gehienek ez dute aldaketa handirik ekarri eztabaida historiografikoak konpontzeari begira. Korrante historiografiko nagusiak eguneratzea eta iturri bai idatzi bai arkeologikoen berrikustea izan dira ekarpenik garrantzitsuenak. Ildo beretik, ezin ditugu aipatu gabe utzi, beste batzuen artean, honako hauek: J. Armendáriz²² eta E. Moreno²³ arkeologo eta historiagileak, lan erabakigarriak egin baitituzte garai prerromatar eta beranterako. Edozein kasutan, aurretik esan bezala, polemika tradizionalak bizirik diraute, iturri literarioak berberak direlako, noizean behin, inskripzio eta aztarnategi arkeologiko berriak aurkituta, osatzen diren arren, *Iturissan* aurkitutako miliarioak, esate baterako (Aurizberri, Nafarroa)²⁴. Hala ere, berrikuntzek ez dute

Alto y Bajo Imperio Romano”, 1987.

20 Agustín Azkarate: “Francos, aquitanos y vascones al sur de los Pirineos”, *Archivo Español de Arqueología*, 66, 1993, 149-176. orr.; *La necrópolis tardoantigua de Aldaieta (Nanc-lares de Gamboa, Alava)*, Diputación Foral de Álava, 1999; “La arqueología y los intereses historiográficos (de los postulados vasco-cantabristas a las necrópolis tardoantiguas de influencia nordpirenaica)”, *Bidebarrieta*, 12, 2003, 27-60. orr.

21 Bereziki azken urteetan aurkeztutako Antzinaroko epigrafia nafarraren inguruko kronikak: “Crónica de epigrafía romana de Navarra (1994-1998)”, *Actas del IV Congreso de Historia de Navarra: Mito y realidad en la historia de Navarra*, 1, Pamplona, SEHN, 1998, 203-214. orr.; “Crónica de epigrafía antigua de Navarra (II)”, Javier Andreu (koord.): *Navarra en la Antigüedad: propuesta de actualización*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2006, 49-68. orr.; “Crónica de epigrafía antigua de Navarra III”, *Príncipe de Viana*, 253, 2011, 169-176.orr.; “Crónica de epigrafía antigua de Navarra IV”, *Príncipe de Viana*, 261, 2015, 385-396. orr.

22 Bere lan esanguratsuen *De aldeas a ciudades: el poblamiento durante el primer milenio a.C. en Navarra*, Pamplona, Gobierno de Navarra 2008 da.

23 Adibidez: “El periodo tardoantiguo en Navarra: propuesta de actualización”, Javier Andreu (koord.): *Navarra en la Antigüedad: propuesta de actualización*, Gobierno de Navarra, 2006, 263-286. orr.; “La derrota de los *Bacavae Aracellitani* (443 d.C.) por Flavio Merobaudes en la Crónica de Hidazio”, *Revista del Centro de Estudios Merindad de Tudela*, 14, 2006, 25-40. orr.; “Los vascones de la Literatura Latina tardía (siglos IV-VII)”, Javier Andreu (koord.): *Los vascones de las fuentes antiguas: en torno a una etnia de la antigüedad peninsular-en*, Barcelona, 2009, 261-290. orr.; “La representación épica del combate y de la muerte del guerrero en el epitafio de Opilano (Año 642)”, *Habis*, 42, 2011, 299-316. orr.; “Vascones, francos y visigodos entre los siglos VI y VII: dinámicas de delimitación y división del solar vascón”, *Príncipe de Viana*, 261, 2015, 347-357. orr.

24 María Jesús Pérex, Mercedes Unzu: “Novedades en torno a la posible localización de *Iturissa* (Espinal/Burguete, Navarra)”, *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra*, 21, 2013, 257-268. orr.; Aitor Zabaleta: “Euskal Pirinioetako lehen miliarioak”, *Nora*, 2012, 26-29. orr.

debate zaharrak gainditzea ahalbidetu, eta oraindik, gai garrantzitsuenen inguruan, eztabaidek jarraitzen dute. Gure ustez, gaur egungo historiografiaren eta Aro Berrikoaren arteko ezberdintasunik handiena, baskoiei dagokienez, zera da: XX. mendeko historiografiak, eskura ditugun iturri literario, epigrafiko, numismatiko eta arkeologikoak kontuan hartuta, gaitasuna izan duela eztabaida zientifikoak bereizteko eta garatzeko.

Indarrean jarraitzen duten eta historiagileak alde batera edo bestera egitera “behartzen” dituzten baskoiei buruzko polemika historiografiko guztiak arazo bakar batetik eratorriak dira, hots, iraunaldi kronologikoa dela eta nahitaez gertatu beharra zuen hitzaren edukiaren bilakaera historikoa kontuan hartuta, *vascones* etnonimoaren atzean ezkututzen dena ongi ez definitzetik²⁵. Gorago esan dugunez, herri baskoiari buruz aritzen diren iturri idatzien urritasuna eta Aro Berritik datorren tradizio historiografikoaren ezegonkortasuna direla eta, egungo historiagileek hainbat zailtasun izan dituzte garai prerromatarretik Erdi Arora iristen diren baskoiei identitate etniko egonkor bat egokitzeko. Caro Barojak, autore klasikoek Antzinaroko baskoien inguruan eskaintzen dizkiguten datuetan oinarrituz, Schultenek eta Balpardak aurretik zirriborro gisa marraztutariko *ager-saltus*aren ideian²⁶ oinarritutako teoria historiografikoa plazaratu zuen²⁷. Caro Barojaren arabera, alde batetik, erromanizazio eskasa jasan eta *saltus*-ean²⁸ bizi zen baskoia zegoen, ohitura prerromatarrek gorde zituen antolaketa sozioekonomikoari begira; bestetik, *ager*-a²⁹ bizileku zuen baskoi erromatartua zegoen, erromatar gizartean erabat integratua³⁰.

Hipotesi horren bitartez, Nafarroan errotutako historiagileak XVI. mendetik bueltaka zebiltzan ideiak bateratzen zituen testuinguru misto bat sortu zuen; eta eztabaida nagusiak konpondu eta egoera historiografiko berrira egokitu zituen. Horixe izan zen haren meritua handiena, hots, mendetan iraun zuen polemika nagusiei behin-behineko irtenbide bat

25 K.a. I. mendetik (Sal. *Hist.* 2.93).

26 Adolf Schulten: “Las referencias sobre los Vascones hasta el año 810 después de J. C.”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 18, 2, 1927, 225. orr.; Gregorio de Balparda: *Historia crítica de Vizcaya y de sus fueros*, 1. Alea, Artes de la Ilustración, Madrid, 1924, 117-119. orr.

27 Gaiaren inguruan, bereziki: *Boletín de Arkeolan* 15, 2007, *Dominio e integración de pueblos de montaña en el estado romano: Vascones, Isaurios y Pueblos Alpinos*; 2008, *Saltus, ¿concepto geográfico, administrativo o económico?*.

28 *Saltus*, -us: paso estrecho, quebrada, garganta, desfiladero || región forestal, bosque, selva; pastos, pastizales; pradera (Santiago Segura Munguía: *Nuevo diccionario etimológico Latín-Español y de las voces derivadas*, Laugarren Edizioa, Bilbao, 2010, 681. orr.).

29 *Ager*, *agri*: campo, tierra laborable || [por oposición a la ciudad] el campo, la campiña || [poético, por oposición a la montaña] valle, llanura, llano || territorio, país, comarca || [por oposición al mar] el interior de un país (*Ibidem.* 28. orr.).

30 Caro Baroja, *Los vascones*, 28. orr.

ematea, *saltus*-eko baskoi basati, ezjakin, erlijio prerromatarra zuena eta agian arriskutsua zena sortzea, alegia, Estrabonek bere *Geografian* iparraldeko herriez egin zuen deskribapena hitzez hitz onartuta³¹. Beran bertakotutako historiagileak, kontziente izan arren baskoiak hizkuntzaren aldetik haien bizilagun kantabiarrengandik bereizten zirela (Amasiako geografoa bera ere jakinaren gainean zegoen eran), idazle greko-latindarrek eskaintzen zituzten komunitate menditarrekiko topiko literarioak oinarritzat hartu zituen, eta Iberiar penintsula iparraldeko biztanle guztiei jarrera bortitza eta nolabaiteko batasun kulturala aitortu zizkien –erromatar inperioaren aurrean–. Bestaldetik, baskoi identitate definitzerako orduan, erromatar garairako baskoien lurraldean existituko zen hizkuntza ugariren elkarbizitzaren testuinguru batean, Caro Barojak berebiziko garrantzia eman zion baskoien “berezko” hizkuntzari:

Yo creo, pues, que los vascones más meridionales, dado que la romanización entre ellos fue tan intensa como la de la zona que más de la Península, perdieron la lengua vieja en épocas remotas, y que, en cambio, los de la parte montañesa, así como los várdulos y los caristios del norte, la conservaron merced a varias causas, desde fechas igualmente remotas³².

Modu horretan, Julio Caro Barojak irakurleari erakutsi nahi zion proto-euskara edo akitanieraren (bere ustetan barduliarrek eta karistiarrek ere partekatzen zutena) eta XX. mendeko euskararen arteko jarraitutasuna zegoela. Dударik gabe, ikuspegi hori tesi basko-iberistaren oinordekoa da.

Beraz, garai prerromatarreko baskoien identitateari buruz, J. Caro Barojak ateratako ondorioek eztabaida historiografikoak zentrarazteko balio izan zuten. Urte batzuk geroago, polemikari bultzada handia eman zion J. J. Sayasek, zeinak, euskara identitate-elementu gisa ere erabilia (baina Caro Barojak esandakoaren kontra) akitanieraren penintsulako hedadura murriztu zuen –iturri greko-latindarrei jarraiki– gaur egun onartzen zaion lurraldera mugatuz³³. Ildo horri jarraiki, azpimarratu zuen garai prerromatarreko lurralde baskoia talde etniko dezentek osatuko zutela –errealitate linguistiko desberdinez–, hegoaldeko

31 Str. 3.3.7; Elena Torregaray: “Vascones en la Antigüedad: entre la historia y el mito”, *Boletín Arkeolan* 15, 59-60. orr.

32 Torregaray: “Vascones”, 100. orr.

33 Emborjuo, Ortiz de Urbina eta Santos: “Reconstrucción”, 449-468. orr.; Ángel Jordán: “La expansión vasca en época republicana: Reflexiones en torno a los límites geográficos de los vascones”, Andreu (arg.): *Navarra*, 81-109. orr.; Sayas: *Los vascos*, 186. orr.; José María Blázquez Martínez: “Los vascones en las fuentes literarias de la Antigüedad y en la historiografía actual”, *Trabajos de Arqueología Navarra*, 20, 2007-2008, 112. orr. Lurraldearen errealitate linguistikoa ezagutzeko: Joaquín Gorrochategui: “Las lenguas de los Pirineos en los tiempos antiguos”, Juan Santos (arg.): *Los tiempos antiguos en los territorios pirenaicos*-en, Vitoria-Gasteiz, UPV-EHU, 2009, 55-79. orr.

zeltiberiarretik hasiz, hego-ekialdeko iberiarretik igaro eta iparraldeko “proto-euskaraz” edo akitanieraz mintzatzen zirenekin amaitzeraino. Gainera, hizkuntzen inguruan, Nafarroako hegoaldeari dagokionez, Caro Barojaren esanak zalantzan jarri zituen, proposatuz bertan latinaren mesedetan galdutakoa ez zela zertan akitaniera izan eta adieraziz beste hizkuntza bat izan zitekeela³⁴. Batasun etniko edo linguistikoa defendatzen zuen hipotesiaren desmitifikazio horren ondorioa zera izan da: identitate baskoiaren ideia, beharbada, erromatarrek zenbait giza talde etnikoz osatutako multzo handi bati emandako izena izatearena, errealitate kultural berri bat sortu zuena. Beste zenbait ikertzaile ere ondorio horretara iritsi dira, J. Andreu esaterako, “baskoiak = barietatea” formularekin³⁵.

Iturri greziar-latindarrek ez zuten agerian utzi baskoiek zer jarrera izan zuten erromatarrak etorri zirenean, eta, baskoiei buruz mintzatzen diren Antzinaroko iturri guztiak ikertuta, historialariek baskoi borrokazale bortitzak Antzinate Berantiarrean bakarrik topatu ahal izan dituzte. Identitatearen eztabaida, ordea, garai prerromatarrean zentratzean “kutsatuta” gelditu da garai horretako komunitatea, zeinaz garai berantiarreko errealitate baskoi bortitzarekin lotura sendo bat ezarri ahal izateko adina ez dakigun. Baskoi etnonimoaren erabileraren biziraupenean oinarrituta, baskoi berantak baskoi prerromatarrekin identifikatu nahi izatean sortu da arazoa, bi komunitateak bostehun urte baino gehiagoko tarte batek banantzen zituela kontuan hartu gabe. Bi herri horien arteko jarraitutasuna ikusi nahi izatea (zeinak gertagaitza dirudien) hasiera batetik ekidin izan balitz, ez zen halako anakronismo bat sortuko ondorio gisa, konkista erromatarraren aurreko baskoi identitatea definitzea konplikatu duena. Hori dela eta, identitate baskoi prerromatarraren pertzepzio zirriborotsu bat garatu da, eta fenomeno horrek izatera endemikoa hartu du, Antzinate Berantiarreara arte luzatu delarik. Arazo horri K.o. III. mendetik K.o. IV. mendearen bukaera arte baskoiei buruz aritzen diren iturri idatzien urritasuna gehituz gero, hutsune historiografiko nabarmena gertatzen da.

Antzinaroko baskoien historiari buruz sortutako eztabaida arantzatsuek baskoien identitatearen definizioa korapilatu dute, bai garai prerromatarrari bai Antzinate Berantiarri gagozkiela. Horrenbestez, gure ustetan, polemika historiografikoek ez dute balio izan arazoa argitzeko, nahaspilatzeo baizik, eta eztabaidak jarraian azalduko ditugun lau gai-multzoren inguruan ardaztu dira.

34 Sayas: *Los vascos*, 186. orr.; “De vascones”, 154. orr.; “Unidad”, 168. orr.

35 Javier Andreu: “Los vascones de las fuentes clásicas en época romana: crónica historiográfica (2004-2008)”, Javier Andreu (koord.): *Los vascones*, 159. orr.

2.1. Baskoien “hedapenei” buruzko eztabaida

Iturri literario greziar-latindarretan *vascones* etnonimoa gaur egungo historialariek komunitate horri tradizionaliki, bai garai prerromatarrerako bai Antzinate Berantiarerako, atxikitzen dizkioten lurraldeetatik at agertzea, “hedatzeen” ideien bitartez esplikatuz izan da. Lehenengo kasuan, iazetaniar, suesetaniar eta beste komunitate indoeuropar batzuen lurraldeen kontura lortutako hedapen baskoi bat ikusi dute autore batzuek³⁶, konkista erromatarraren ondorioz. K. a. 195-185. urteetan iberiarren eta indoeuroparren aurka erromatarrek aurrera eramandako ekintza gogorak, halaber, Ptolomeo geografoak K.o. II. mendean *Iacca* eta *Segia* hiriak baskoiak direla aipatzea baskoien eta erromatarren arteko harreman onaren adierazletzat hartu izan dira³⁷, erlazio hori honela esplikatuz: aldameneko komunitateen aurkako konkista-gerretan, baskoiek Erromarekiko erakutsitako laguntasunaren edo gutxienez neutraltasunaren ordainetan erromatarrek garaitutako herrien lurraldeen alde batzuk baskoiei laga zizkietela. Hipotesi horren defendatzaileen ustetan, Gudate Sertoriarretan (K.a. 80-72) gauza bera gertatu zen Sertoriori lagundu zioten Ebro Bailarako *civitates* batzuen kasuan, kalagurristarren hiria izanik adierazgarriena.

XVII. mendean Oihenarteren hipotesiak indarra hartu zuen³⁸, eta, gaur arte, konkistaren aurrean baskoiek izan zuten jarrerarengatik sarituak izan zireneko ideia kontu polemikoa izan da. Alde batetik, erromatarren aurrean baskoiek jarrera kolaboratzailea edo neutrala izan zutela aldezten duten historiagileak ditugu³⁹; bestetik, hipotesi hori kolokan

36 Oihenart: *Noticia*, 129. orr.; Guillermo Fatás: “Notas sobre el territorio vascón en la Edad Antigua”, *Veleia*, 2-3, 1985-1986, 388. orr.; María Jesús Pérex Agorreta: “Los vascones según las fuentes escritas”, *Anejos de Gerión*, 2, 1985, 317-325. orr.; Roger Collins: “El cristianismo y los habitantes de las montañas en época romana”, *Antigüedad y cristianismo: Monografías históricas sobre la Antigüedad tardía*, 7, 1990, 555. orr.; Esther Cantón: “Sobre la expansión vascona en las fuentes literarias”, *Veleia*, 22, 2005, 135. orr.; José María Blázquez: *op. cit.* 105. orr.; Nicolas Aubert: “Entre Èbre et Garonne du IIIe siècle avant au Ier siècle après notre ère: Les différents aspects de la guerre”, *Revue de Pau et du Béarn*, 2011, 37. orr.

37 Liv. 34.19.11-20; Ptol. 2.6.66.

38 Oihenart: *Noticia*, 129. orr.

39 Beste batzuen artean, Fatás: “Notas”, 388. orr. (*ager vasconum*-a bere ustez hedapen politiko bat izan zen arren eta ez kulturala); Pérex Agorreta: “Los vascones” 66. orr.; Collins: “El cristianismo” 555. orr.; Cantón: “Sobre” 135. orr.; Iñaki Martín Viso: “La configuración de un espacio de frontera: propuestas sobre la Vasconia Tardoantigua”, Urbano Espinosa eta Santiago Castellanos (arg.): *Comunidades locales y dinámicas de poder en el norte de la Península Ibérica durante la Antigüedad Tardía*-en, Logroño, 2006, 103. orr.; Blázquez: “Los vascones” 105. orr.; Torregaray, “Vascones”, 63. orr.; eta Aubert: “Entre” 37. orr.

jarri⁴⁰ edota errefusatzten dutenak⁴¹. Guztiarekin ere, gaur egun, baskoi aliatu eta erromatarren laguntzaileen irudiaren onarpena orokorra ez denez, ia ezinezkoa da historialarientzat baskoien identitatea errotzeko oinarri sendo batzuk finkatzera iristea.

Antzinate Berantiarrean ere baskoiak historiografiak tradizionalki onartzen zizkien lurraldeak baino eremu handiago batean topatzen ditugu; eta fenomeno hori azaltzeko berriro “hedapenaren” teoria erabili da. Historiagile batzuen iritziz, gaur egungo Euskal Autonomia Erkidegoa eta Ipar Euskal Herria “baskonizatu” zituen migrazio batzuk gertatu ziren Inperio erromatarraren azken urteetatik aurrera. Ustezko “bigarren hedapen” hori “lehenengoa” baino eztabaidatuagoa da historiografian⁴². Hipotesia oinarritzeko argumentuak hauek dira: *vascones* eta *Vasconia*⁴³ hitzen erabilera K.o. IV. mendetik aurrera, eta autrigoi, barduliar, beroi, karistiar eta egungo Iparralden kokatutako komunitate akitaniarren etnonimoak desagertzea K.o. III. mendean⁴⁴. *Vardullia* eta *Austrigonia* toponimoek, aldiz, Hidazio eta Jordanesen lanetan eta Ravenatean bizirik iraungo dute⁴⁵. Beraz, K.o. VIII. mende bitarte kantabriarren bizilagunei eta antzinako probintzia

40 Sayas: “El territorio”, 155. eta 164. orr.; *Los vascos*, 197. eta 203. orr.; “Unidad”, 176. orr.; Antxoka Martínez Velasco, “Altikogaña (Eraul, Navarra) y la conquista de los pueblos del extremo oriental cantábrico”, *Revista de Española de Historia Militar*, 40, 2003, 163-167. orr. eta “¿Vascones en las filas romanas durante el *Bellum Cantabricum*? La moneda-colgante del campo de las cercas (Cantabria)”, *Zephyrus*, 54, 2009, 133-139. orr.; Javier Armendarizek kolokan jartzen du baskoien neutraltasun hori (“Propuesta de identificación”, 41 orr.; *De aldeas*, 284. orr.). Francisco Pina Polok, hasieran baskoien eta erromatarren arteko aliantza onartzen du (“Calagurris contra Roma: de Acidinio a Sertorio”, *Kalakorikos* 11, 2006, 122. orr.) ondoren dudatan agertzeko (“Los vascones, Pompeyo y la fundación de Pompaelo”, *Príncipe de Viana*, 253, 2011, 143. orr.).

41 José María Gómez Frailek ordea, *Calagurris* baskoi bat ikusten du Gerrate Sertoriarretan (“Sobre la adscripción étnica de Calagurris y su entorno en las fuentes clásicas”, *Kalakorikos*, 6, 2001, 38. eta 58. orr.), baita Félix García Mora ere, (“Las primeras repercusiones del conflicto Sertoriano en tierras vasconas”, *Príncipe de Viana*, *Anejo*, 14, 1992, 207. orr.). Jordánek (“La expansión”, 180. orr.) eta Pérex Agorretak (“Los vascones”, 319. orr.) Ponpeioren aurka aritzen den *Calagurris* baskoi bat posible dela diote. Hala izan balitz, gainontzeko baskoiekiko independenteki jokatu zutela esanez Schulten-ek esan zuen bezala (“Las referencias”, 228. orr.). Interpretapen hau gainontzeko baskoi komunitateetara aplikatu daiteke Iruñerrian eta lizaraldean topatu diren aztarnategiak kontutan hartzen baditugu (Armendariz: *De aldeas*, 41. orr.). F. Beltrán-ek, J. Armendarizek bezala, ez du hedapenaren teoriar sinisten (“Hacia un replanteamiento del mapa cultural y étnico del norte de Aragón”, Francisco Villar eta María Pilar Fernández (koord.): *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania*-n, Salamanca, 2001, 73. orr.).

42 “Lehen hedapen baskoia” ustez K.a. II-I. mendeetan eman zenari deitzea pentsatu du eta “bigarren hedapena” garai berantiarrean ustez ere eman zenari.

43 “Baskoi” etnonimoa Ausoniok (*Epist.* 26.50-60) eta Paulino Nolakoak (*Poem.* 10.199-259) berreskuratzen dute beste batzuen artean. *Vasconia* (zehazki *Vasconias*) toponimoa Hidaziok ere erabiltzen du (*Chron.* 140).

44 Azken aldiz K.o. II. mendean aipatuak: Ptol. 2.6.66.

45 Hidaziok “*Vardullarum loca maritima*” bat aipatzen du (*Chron.* 164), Jordanesek *Austrigonia* (*Get.* 44.230) eta Ravenako Anonimoak *Austrigonia* (4.42).

Novempopulariarreko biztanleei autore latindarrek baskoi deitzeak historiagile asko hedapenaren teoria onartzera bideratu ditu⁴⁶. Baina, K.a. II-I. mendeetako hedapenaren eztabaidarekin gertatzen den bezalaxe, iritzi kontrajarriak agertu ohi dira; alde batetik, autrigoi, barduliar, beroi, karistiar eta Akitaniaren zati baten okupazio fisiko eta “baskoitze” batekin ados daudenak, eta, bestetik, baskoien hedapen eta okupazio politiko eta kultural hori errefusatzeko dutenak. Hedapenaren tesia defendatzen duten ikertzaileek autrigoi, karistiar, barduliar eta beroien jatorri zelta edo indoeuroparra erabiltzen dute arrazoibide nagusi gisa⁴⁷. Haien ustez komunitate horiek zerikusi gehiago izango zuten kantabriarrekin baskoiekin baino, hizkuntzari dagokionez bereziki, eta, horregatik aldeztu dute (XX. mendeko euskararen mugak kontuan harturik) baskoien hedapena mendebalderantz.

Tesi hori ahulduz joan zen geroago, argumentazio nagusia Antzinate Berantiarrean erabiltzen jarraitzen zen etnonimo baten hedadura txikiagoan edo handiagoan soilik baitzetzan, eta iturri idatziek ez zuten gisa horretako populazioaren inolako hedapen ez konkistari adierazten, eta, gainera, oraindik ez dago guztiz argi barduliarren eta karistiarren izaera indoeuroparra. Hipotesiaren kontrakoan ustetan⁴⁸, Antzinate Berantiarrean etnonimo klasikoa (*vascones*) berreskuratu eta garai prerromatarrarekin zerikusirik ez zuen beste errealitate historiko bati aplikatzean sortu zen “bigarren hedapen” izen eztabaidagarriarekin ezagutzen dugun fenomeno hori.

Akitaniari dagokionez, mendebaldeko Inperio erromatarra erori eta hurrengo mendeetan Novempopulariako lurraldeak izena aldatu (*Vasconia* = *Wasconia* = *Guaskonia* = *Gascuña* / *Gascogne*) eta iturri idatziek aipatzen zituztenez baskoien erasoak ugari zirela Pirinioen iparraldean, askok idatzi dute baskoiek *Novempopularia* inbaditu zutela⁴⁹. Baskoien sartze bat onartu arren, badira ikuspuntu

46 Mendebaldeko komunitate baskoiak: Juan Bicl. *Chron.* 213, 3; Iul.Tol. *Hist. Wamb.* 8-10. Iparraldekoak: Greg. *Tur. Hist.* 9.7; Fred., *Chron.* 4.56-57; 4.78; Ravenako Anonimoa, 1.3; 4.40-42...

47 Oihenarten eraginez (Larrañaga, “Oihenart” 131. orr.), tesi hau defendatzen duten historiagile ospetsuenak Schulten (“Las referencias”, 234. orr.) eta Sánchez Albornoz (*Vascos*, 72. orr.) dira. Roche ere (*L’Aquitaine*, 90 eta 155. orr.), aldeko agertzen da.

48 Adibidez, Caro Baroja: *Los pueblos*, 131. orr.; Sayas: *Los vascos*, 205. orr.; Juan Plazaola: “Entre francos y visigodos”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 45, 2, 2000, 545. orr.; Moreno: “Los vascones”, 265. orr. Martín Viso: “La configuración”, 128. orr.; Collins: “El cristianismo”, 557. orr.; Larrea: “El obispado de Pamplona en época visigoda”, *Hispania Sacra*, 48, 97, 1996, 129. orr.

49 Oihenart: *Noticia*, 234. orr.; Manuel Risco: *La Vasconia, tratado preliminar a las santas Iglesias de Calahorra y de Pamplona, en que se establecen todas las antigüedades civiles concernientes a la región de los Vascones desde los tiempos primitivos hasta los reyes primeros de Navarra*, Madrid, 1878, 274. orr.; Jean Jaurgain: *La Vasconie: étude historique et critique sur les origines du royaume de Navarre, du duché de Gascogne, des comtés de Comminges, d’Aragon, de Foix, de Bigorre, d’Alave et de Biscaye, de la vicomté de Béarn*,

zuhurrago batetik aritu izan direnak⁵⁰, ustezko migrazio horrek izan zezakeen pisu demografikoari begira perspektiba arrazoizkoago bat eskainita. Halaxe, Rouche historialariaren iritziz, inbasio edo kolonizazio bat baino, baskoiak Pirinioen iparraldean agertzea akitaniar aristokraziaren nagusigoa gordetzen zen testuinguru batean ulertu beharko litzateke. Era horretan, “baskoien *klimax*” hori Novempopulanian Pirinioen bi aldeetako biztanleek izaten zituzten erlazio kultural eta ahaidetasun harremanen estutzearen ondorio izango zen. *Novempopulania* eta Akitaniako aristokraziak erreinu germaniarrekiko jarrera bortitzaren aurrean nolabaiteko autonomiaz gozaten zuten bere bizilagun baskoiak erabiliko zituen entitate politiko baten zimenduak (Akitaniako Dukerria) eta identitate kultural propio bat errotzeko⁵¹.

Laburbilduz, hedapenen teoriak erabili izan dira garai prerromatarretik Antzinate Berantiarra arteko baskoien kokapenaren gai konplexua esplikatzeko. Halere, oraindik ez da plazaratu *vascones* etnonimoaren jarraitutasuna eta erabilera irregularrak argitzen duen azalpen guztiz asegarririk. Biziraupen horren ideia ontzat emateak sortarazi duen anakronismoak konkista aurreko baskoiaren irudia finkatzea zaildu du, eta fenomeno hori are korapilatuago iritsi delarik Antzinate Berantiarra:

La literatura no hace sino reflejar la extrañeza y los prejuicios con los que los vascones eran observados por escritores galos e hispanos de los s. VI-VII. Reflejo de esa extrañeza es que, entre esos siglos, la literatura latina aplicase anacrónicamente a los vascones un léxico forjado entre los s. I. a. C. y I. d. C., como si pertenecieran a otra época⁵².

Bukatzeko, esan dezakegu ikertzaile garaikide batzuei berdin gertatu zaiela; eta ondorioz, baskoien ikerketaren garapen egokia eragotzita eta baldintzatuta egon da gaur arte.

et des grands fiefs du duché de Gascogne, Pabe, 1898-1902, 1. orr. Tesi honen defendatzaile ezagunenak Barbero eta Vigil dira: *Sobre*, 56. orr.

50 Jean-François Bladé: *La Vasconie cispyrénéenne jusqu'à la mort de Dagobert*, Le Puy, 1891, 40. orr. eta René Cuzacq: “De la notion d'Aquitaine à la bataille de Roncevaux”, *Gure Herria* 19, 1939, 46. orr.

51 Modu honetan, baskoiek iparraldeko muga gisa Adour ibaia izango lukete, ibai honen eta Garonaren artean okzitaniaraz mintzatzen ziren komunitateak egongo zirelarik (*L'Aquitaine*, 155-156. orr.).

52 Moreno: “Los vascones”, 289. or. Moreno irakasleak dioenaren adibide da Baskoi eta *Vacceo*-tarren arteko nahasmendua garai hartako literaturan (Elena Torregaray: “Vascones y vacceos: una historia de confusión”, Juan Santos et al. (arg.): *Revisión de Historia Antigua VII. Romanización, fronteras y etnias en la Roma Antigua: el caso hispano-en*, Vitoria-Gasteiz, EHU-UPV, 2012, 457-475).

2.2. Barbarotasunaren inguruko eztabaida

Aurreko polemikaren ildotik, administrazio eta kultura erromatarrean, eta ondoren bisigodo eta frankoenean, baskoiek izan zuten integrazio-mailaren inguruko eztabaida daukagu: baskoiek zenbateraino zibilizatu eta akulturizatu ziren eta zein zen beren barbarotasun-gradua. Egun, baskoien integrazio orokorra Inperio Erromatarrean nahiko onartuta dagoen arren, oraindik *saltusean* kokatu eta *ager*-eko biztanle zibilizatu eta erromatartuen eraginetik at bizi izan zen baskoi barbaroaren estereotipo “carobarojiarra”k bizirik dirau⁵³. Horri eusten diotenek, J. Caro Barojak egiten zuen moduan⁵⁴, erromatarren eta baskoien arteko harreman apal bat gutxienez onartzen dute, eta ustez mendialdean gorde zen azpigeruza prerromatar baten berpizkundearen aldekoak dira⁵⁵. Horien ustetan, K.o. IV. mende bukaerako poeta latindar berantek egindako baskoien arriskugarritasunaren adierazpenak azalduko lituzke horrek, baita ere kohorte erromatarrak finkatzea bai Iruña-Veleian bai *Lapurdumen* (Baiona); eta ondoren azalduko dugun bagauden arazoari ere beste interpretazio bat emango lioke, baita ere baskoiek K.o. VI, VII eta VIII. mendeetan bisigodo eta frankoekiko izan zuten jarrera borrokazaleari⁵⁶. Azpigeruza prerromatarraren berpizkundeari dagokionez, Caro Barojak berak, K.o. III. mendean datatzen zuen Lizarraldeko Oteitzan (Nafarroa) aurkitutako inskripzioan eta Ausonioren eta Paulinoren idatzietan oinarrituta⁵⁷, honela zioen:

A finales del s. IV algunos pueblos del NE, que, al parecer se habían mantenido tranquilos durante años, pero sin perder sus especiales características, comienzan a sentirse con fuerza suficiente para volver a sus viejas costumbres y despreciar la autoridad imperial⁵⁸.

53 Batzuek oraindik baskoiek beren mendi eta haranetan isolaturik erromanizaziotik at bizi izan zirela defendatzen dute: Rouche: *L'Aquitaine*, 109. orr.; Martín Almagro Gorbea: “Etnogénesis del País Vasco: de los antiguos mitos a la investigación actual”, *Munibe* 57, 2, 2005-2006, 358. orr.

54 *Los vascones*, 76 eta 90. orr.

55 Armando Besga: *Domuit vascones: el País Vasco durante la época de los reinos germánicos. La era de la independencia (siglos V-VIII)*, Bilbao, Astarloa, 2001, 562. orr.; Rouche: *L'Aquitaine*, 155. orr.; Sayas: “De vascones”, 148. orr., esaterako.

56 “Barbarotasuna” baskoien jarrera bortizaren azalpen historiko gisa: Mikel Pozo: “La barbarie como explicación histórica y sus problemas: los vascones de los siglos VI y VII”, *Miscelánea Medieval Murciana*, 35, 2011, 189-200. orr.; Juan José Larrea eta Mikel Pozo: “Vasconia en la Tardoantigüedad: una guía historiográfica”, *Jornadas de la Tardoantigüedad y Alta Edad Media en el medio y alto Ebro: génesis de un espacio frontera*, Logroño, argitaratu gabe, 2012, 3. orr.

57 *CIL* II 2968.

58 Caro Baroja: *Los pueblos*, 126. orr.

Sayasek hori nolabait onartzen du⁵⁹; S. Brestianek ere, bide beretik, Avienoren “*inquietos vascones*”⁶⁰ erreferentzia hartzen du abiapuntutzat, eta gehitzen du baskoia erromatarrek ezarritako “zapalkuntzaren kateak” hausteko memento aproposari itxaroten egongo zirela⁶¹. Horren harira orain urte batzuk eztabaidatutako *limes* hispaniarraren gaia aipatu beharra dago, Barberok, Vigilek eta Sayasek berak proposatutako teoriaren arabera, *limes* militar baten presentziak bermatzen zituen Iberiar penintsulako Kantaurialdeko herri erromanizatu gabeen zaintza eta kontrola⁶². Hala ere, teoria hori duela urte batzuk gainditu zen⁶³, Hispanian aurkitzen ziren indar militarrei polizi-funtzioak esleitura.

Postulatu horien aurrean, 90eko hamarkadaren bukaeran, Larreak iturri klasikoak berrirakurtzea proposatu zuen, *exempla* literarioak erabiliz⁶⁴. Berak uste du iturri idatzi gehienek aditzera ematen duten baskoien irudia estereotipo hutsa dela eta estereotipo horrek ez duela inolako errealitate historiko zehatzik sostengatzen. Gisa honetara, Antzinate Berantiarreko eta Goi Erdi Aroko baskoiei buruzko historiografiak beste iraulketa bat jasan du, eta oraindik konpondu ez den eztabaida bat abiarazi⁶⁵. Topiko tradizionalaren aburuz, kultura erromatarra ezagutzen ez zuten herriak edota inguru ez hiritarretan bizi zirenak –hala nola basoetan, mendietan edo basamortuetan– estereotipo orokorraren bidez deskribatzen zituzten autore greziar-latindarrek, Antzinaroan barbarotasunari buruz zituzten ideiak erabiliz horretarako. Horren bitartez, herri horiek kultura greziar-erromatarrarekiko zuten ezberdintasun oro azpimarratzen zen, betiere ikuspuntu negatibo batetik, bereziki hizkuntzan, janzeran, borrokatzeko moduan eta bizieran arreta jarritz. Beraz, iturri literarioek baskoiei buruz ematen diguten informazioa nolabait idealizaturik zegoen, eta errealitatera gehiago edo gutxiago hurbildu zitekeen arren, ez zen batere objektiboa. Adibidez, Ausonioren eta Paulino Nolakoaren arteko eskutitz-trukean,

59 Sayas: “De Vascones”, 148. orr.

60 Avien. *Or.* 248-251.

61 Scott Brestian: “Vascones and Visigoths: Creation and Transformation of Identity in Northern Spain in Late Antiquity”, Ralph W. Mathisen, Danuta Shanzer (arg.): *Romans, barbarians and the transformation of the roman world. Cultural interaction and the creation of identity in Late Antiquity*-en, Burlington, Ashgate, 2011, 283. orr.

62 Barbero eta Vigil: *Sobre*, 15. orr.; Sayas: *Los vascos*, 325. orr.; beranduago dudatan agertu arren: “El supuesto”, 243. orr.

63 Horrela ikusarazi zuen adibidez Javier Arcek: “La *Notitia Dignitatum* et l’armée romaine dans la *diocesis Hispaniarum*”, *Chiron*, 10, 1980, 593-608. orr.

64 Juan José Larrea: *La Navarre du IVe au XIIIe siècle: peuplement et société*, Paris, De Boeck Université 1998, 120. orr.

65 Besga (*Domuit*, 29., 40, 210., 228., 243., 259., 279., 309. eta 520. orr. eta bereziki: “Sobre la barbarie de los vascones en los primeros siglos de la Edad Media y algunas cuestiones de Método”, *Letras de Deusto*, 42, 136, 2012, 9-88. orr.) eta Larrañaga (“Sobre”, 279-317. orr.; “A vueltas”, 35-62. orr.) izan dira Larrea eta Pozoren ideiei aurka egin duten ikerlari nagusiak.

Larrearen iritziz, baskoiak topikoen joko horretan sartzen zituzten, Horazio imitatuta⁶⁶. Kliseekin jarraituz, historiagileak bere hipotesia indartuta ikusten du Paulinok “*jugis habitasse latronum*” aipatzean⁶⁷, “artzai-lapur” binomio famatuari erreferentzia eginez, Antzinatean herri menditarrei aplikatzen zitzaiena⁶⁸. Hala, Erdi Aroan aditua den Larrea ikertzailearen ustez, *saltusean* bizi zen baskoi barbaroaren irudi literarioa sortu zen poeta horien eskutik. Mentalitate erromatarrean eta literatura latindarrean topiko literarioak oso erabiliak ziren; “klise” horiek fosildu egiten ziren, eta jendearen oroitzapenean irauten zuten, behin eta berriz erabiltzen zirelako. Gertuko adibide gisa, *fames calagurritanaren* topiko ospetsua dugu, zibilizazio erromatarrari kontrajarritako baskoi barbaroaren arketipo kulturala bertan azalarazten dela⁶⁹. Barbarotasunaren gaia korronte historiografiko garrantzitsuenetako bat izan da azken urteetan garai klasikoari begira⁷⁰. Eta Erromaurreko Iberiar penintsulako erkidegoei buruzko ikerketek boom historiografiko horretan parte hartu dute, kasu honetan jada aipatu dugun Estrabonen obrarekin tematuz⁷¹.

Beste batzuek uste dute baskoiak estereotipo literario gisa hartzen dituen tesia onartzeak ikerketa norabide antzu batean sartuko lukeela⁷², baskoien existentzia historikoa bera ukatzera iritsiko litzatekeelako, azkenean. E. Morenok onartzen du autore erromatar berantiarrek topiko literarioak erabili zituztela, baina ohartarazi digu Ausoniok eta Paulino Nolakoak ez ezik, Prudentziok, *Historia Augustak* eta Jeronimok ere Antzinaro Beranteko baskoiak aldi berean barbaro eta paganotzat hartzen zituztela. Halere, memento horretan eratzikitzen zaion barbarotasun hori eta ordura arte esleitzen zitzaiena desberdinak dira, barbaro kaltegabeko eta beren gaitasun militarrenatik miretsiak izateatik⁷³ barbaro arlote, ezjakin eta pagano gisa deskribatuak izatera igarotzen baitira. Honako honek esplikatu dezake aldaketa hori: komunitate baskoiari egiten zitzaion erreferentzia espeziifikotik garatutako topiko literario bat zela, K.o. IV. bukaerako eta K.o. V.

66 Larrea: *La Navarre*, 120. orr.

67 Paul. Nol., *Poem.*, 10.205.

68 Larrea, *La Navarre*, 139. orr.

69 Javier Andreu: “Nuevas reflexiones en torno a las fuentes literarias sobre los *vascones* en la Antigüedad”, *Lucentum*, 26, 2007, 235. orr.; Torregaray, “*Vascones*”, 66.

70 Adibidez: Yves Albert Dauge: *Le barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et la civilisation*, Bruxelles, 1981.

71 Gonzalo Cruz Andreotti: “Etnias, fronteras e identidades en la antigüedad hispana: algunas precisiones históricas a partir de las fuentes escritas”, *Archivo Español de Arqueología*, 27, 2009, 63-77. orr.; Cruz González Rodríguez: “Notas para la consideración del desarrollo histórico desigual de los pueblos del norte de la Península Ibérica en la Antigüedad”, *Veleia*, 1988, 181-188. orr.; Sayas: “Unidad”, 153. orr.

72 Larrañaga: “A vueltas”, 59. orr. adibidez.

73 Torregaray: “*Vascones*”, 66-67.orr.

mende hasierako gatazka erlijiosoan ondorioz sortua eta literaturaren bitartez zabaldua, erreinu germaniarren testuinguru soziokulturalean konnotazio politikoak izatea lortzeraino⁷⁴.

Hain zuzen ere, garai horretan hasi ziren iturri literarioak bascoiei buruz beste irudi bat aditzera ematen. Antzinate Beranteko historiografia latindarrak haien bizilagun bisigodo eta frankoen kontra etengabe berrak borrokan ari ziren bascoi batzuk erakusten dizkigu, eta jarrera hori azaldu nahi izateak zenbait polemika sorrarazi ditu. Eztabaida ezin hobeto islatzen da *Euskonewsek* (272 zk.) A. Azkarateri 2004ko urrian Gasteizko Alde Zaharrean eta Aldaietako nekropolian (Langara Ganboa) eginiko indusketen harira eginiko elkarrizketan. Bertan, arkeologoak aipatu zuen Antzinate Beranta Euskal Herriko ikertzaileei oso erakargarria zaien garai bat dela, gaia betiere banaketa historiografiko argi baten itzalpean jorratzen delarik. Banaketa hori lurraldearen jarrera soziopolitikoan datza: bisigodoen eta gero asturiarren mendeko lurralde bat izango litzateke batzuen iritziz, eta bi erreinuekiko independentea besteentzat. Azkaratek azpimarratzen du bascoiaren inguruko bi korronte historiografikoek barbaro “klasikoaren” irudia adostu dutela bakoitzak bere iritzia defendatu ahal izateko. Nolabaiteko mendekotasunaren aldekoek bascoien erresistentzia hori izaera basati eta erromanizatu gabekoari atxikitzen diote, horrek lurraldeari erakargarritasuna kentzen ziolarik franko eta bisigodoen begietara. Mendekotasunarekiko uzkur direnek, ordea, komunitate bascoiaren ustezko independentzia bat aldeztu dute: menditarrak ziren, eta beren lurraldera sartzen zen edonoren kontra sutsuki borrokatzen ziren. Mitoa errealitatearekin nahasten duen azken hipotesi hori euskal nazionalismoaren gogokoa izan da. Baina, benetan ikusgarria dena zera da: bascoi izeneko horiek Hispania bisigodotik dezente urrundu eta Pirinioen iparraldeko mundu franko-akitaniarrekin zerikusi gehiago zuten hileta erritu eta material batzuekin lurperatzen zirela. Hori dela eta, Azkaratek adierazi du beste interpretazio bat behar dela Antzinate Beranteko Euskal Herriaren historiarako⁷⁵.

74 Moreno: “Los vascones”, 262. orr.

75 *Habrà que empezar a reescribir todo lo que se ha dicho del momento. Primero, las fronteras son una realidad muy reciente, y en segundo lugar, la gente que vivía aquí no son esos que vivían del pastoreo, en una economía cuasi protohistórica, paganos totales, y que sólo despertaban para bajar de los montes, y dar sopas con hondas a quienes pasaran por sus territorios, sino que es una población estable, con unas capacidades y unos conocimientos tecnológicos importantes, que conoce el comercio... Tienen influencias norpirenaicas, y están relacionados culturalmente con el mundo aquitano. ¿Qué es lo importante? Que no es la única, porque a partir de Aldaieta aparecieron otras necrópolis de características similares. En Buzaga (Navarra), Basauri, Alegria-Dulantzi o Pamplona que hasta entonces había sido interpretada como visigoda, y que se reinterpreta. De repente, algo que había pasado totalmente desapercibido para los arqueólogos y los historiadores, aparece como una realidad presente en Bizkaia, Alava, Navarra, Iparralde... que nos obliga a replantearnos todo lo que se decía hasta el momento (...)* (http://www.euskonews.com/0272z/bk/elkar_es.html, 2016 apirilak 15)

Azkarateren meritua garai hartako baskoiekin loturiko historiografia lastatzen duten hiru arazo nagusi mahai gainean jartzea izan da: baskoi barbaroaren irudi estereotipatua jarrera bortitza azaltzeko; baskoien ustezko “independentzia” eta harekin loturiko *Domuit Vascones* mitoa⁷⁶; eta azkenik, Pirinioen bi aldeetako erkidego baskoien arteko koordinazio posiblearen gaia.

Egia da garaiko kronika askok baskoien kontrako kanpaina bisigodo edo merobinjiarrak aipatzen dituztela. Ondorioz, historiagile batzuek K.o. VI. mendean ezarri dute ordura arte autore greziar-latindarrak marjinatuak edo ahaztuak zituzten baskoien ezaugarri etnikoen pizkundera. Kronika horietan baskoia erasoak, erreboltak eta hainbat suntsipen egiten agertzen dira, mehatxu baten gisa agertzen direlarik erreinu franko eta bisigodoarentzat, menditarrenganako kontrol zorrotz bat ezartzera behartuz. Garai prerromatar eta klasikoarekiko baskoien jarrera-aldaketa hori esplikatzen, J. Caro Barojak esan zuen lurralde baskoian, mendebaldeko Inperio Erromatarraren gainbeheraren ondoren, agertutako “erregimen sozial anarkiko”aren ondorioa dela⁷⁷. R. Jimenok, orobat, antzeko iritzia du K.o. VI eta VII. mendeen hitz egitean: “*conforme nos acercamos al s. VIII los vascones dejaron de ser meros grupos subversivos de salteadores y bandidos fuera de la ley para constituir auténticas milicias más o menos organizadas*”⁷⁸. López Melerok, memento batean iturriek jasotzen jakin ezin izan duten antolaketa modu alternatibo bat aipatu arren⁷⁹, geroago baskoia zibilizatu gabeko testuinguru batean kokatzen ditu era horretan esplikatuz haien jarrera bortitza⁸⁰. Aldi berean, J.J. Sayas zalantzati agertzen da⁸¹, eta baskoien sarraskiak eta erasoak ezaugarri kulturaltzat hartzen ditu. J. Arcek zuhurrago jokutzen du eztabaidan⁸².

Argi ikusten da baskoi barbaroaren eta bere independentziaren inguruko eztabaidak askorako ematen duela. Hala ere, J.J. Larrea⁸³, E.

76 *Domuit Vascones* mitoa, gaur egun gaudituta dago (Besga: *Domuit... op. cit.* 516. orr.). Bere garaian foruzale eta nazionalista ugarik defendatu zuten, Bernardino de Estellak esaterako (*Historia Vasca*, Bilbao, Izaro, 1931, 71. orr.).

77 Caro Baroja: “San Amando”, 62. orr.

78 Roldán Jimeno: “Vascones y visigodos: análisis iushistórico de la organización militar”, Javier Andreu (koord.): *Los vascones*, 256. orr.

79 Raquel López Melerok: “Una *deditio* de los vascones”, *Príncipe de Viana. Anejo 7*, 1987, 483. orr.

80 Raquel López Melerok: “Una rendición vascona en la *Historia regis Wambae* de J. de Toledo”, Salvador Ordóñez Agulla eta Pedro Sáez Fernández (koord.): *Homenaje al profesor Presedo-en*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1994, 839. orr.

81 Sayas: *Los vascos*, 431. eta 435. orr.

82 Arce: “Vascones”, 248. orr.

83 Larrea: *La Navarra*, 157. orr.

Moreno⁸⁴ eta I. Martín Viso⁸⁵ izan dira orain arte interpretazio ezberdin bat mahai gainean jarri duten ikertzaile garrantzitsuenak, eta hirurek bat egiten dute esatean Antzinate Beranteko baskoien eraso eta zakuraketak eztanda sozial baten ondorio direla, hots, ekinbide armatu endemiko batek, bertako aristokraten interesek eta segurtasun faltak bultzatutakoa leherketa sozial bat gertatu zela. Era honetan, *Vasconiaren de factoko* independentzia bat onartuko litzateke K.o. 473tik 581. urtera gutxienez⁸⁶.

Laburbilduz, barbarotasunaren inguruko eztabaidek ez dute lortu baskoi erkidegoaren inguruko irudi zehatz eta egonkor bat eratzea, barbaro gisa identifikatzeko arrazoiak garai bakoitzaren eragileen arabera garatzen dira eta. Horrek erakusten du baskoi-barbaro binomioak abagunekoagoko izaera duela egonkortasunekoa baino, eta horrek baskoi berantiarren identitatearen definizio bat finkatzea oztzatzen du.

2.3. Bagaudei buruzko eztabaida

Behin iturri berantiarretan zibilizatu gabeko baskoi borrokazalearen irudia ezarrita, estereotipo horrek berez oso eztabaidatua izan den beste gai bati eragin dio: bagauden mugimenduari. Arazoa bagauda hispaniarrek baskoiekin izan zezaketen nolabaiteko lotura baieztatzean edo ukatzean datza. Baietz uste dutenak⁸⁷ aurretik aipatutako poeta berantiarrek baskoiei buruz eginiko erreferentzietan⁸⁸, *Notitia Dignitatumen* adierazten den kohorteen lekualdaketan⁸⁹ eta errebolta bera adierazten duen Hidazioren Kronikan oinarritu dira⁹⁰. Oraingoan ere baskoien identifikazioa ardatz duen arazo baten aurrean gaude, ez baitago argi nortzuek osatzen zuten bagauden mugimendua, eta, horregatik, azken urteetan tirabira askoren motiboa izan da, eta hipotesi interesgarrien eragile ere. Bagaudak baskoiekin lotu dituen pasartea K.o. 443. urteari dagokio, izan ere, urte horretan Asturio *dux*a bagauden

84 Moreno: "El periodo", 281. orr.; "Los vascones", 289. orr.

85 Martín Viso: "La configuración", 126. orr. eta 136. orr.

86 Larrea: *La Navarre*, 144. orr.; Sayas: "El supuesto", 245. orr.; Plazaola: "Entre", 543. orr...

87 Barbero eta Vigil: *Sobre*, 41. orr.; Caro Baroja: *Los vascones*, 90. orr.; Larrañaga: "En torno", 183-184. orrialdeetako oin-oharrak; "Un tema", 235. orr.; Rouche: *L'Aquitaine*, 24. eta 152. orr.; Juan Carlos Sánchez León: *Los Bagaudas: rebeldes, demonios, mártires*, Jaén, Universidad de Jaén, 1996, 49. orr.; Besga (*Domuit*, 111. orr.) eta Blázquez-ek ("Los vascones", 144. orr.) mugimendu baskoi bat izan zela gaitzesten dute, baina hauen parte hartzea bertan posible ikusten dute; Ángeles Alonso Ávila "Navarra y los vascones durante la época visigoda", *Príncipe de Viana, Anejo*, 7, 1987, 278. orr.; Larrea *La Navarre*, 141. orr.; Plazaolak ("Entre", 542. orr.) baskoiek nola edo hala parte hartu zutela diote.

88 Aus. *Epist.* 26.50-60; Paul. Nol. *Poem.* 10.199-259; Av., *Or. Mar.* 248-251; Prud. *Perist.*, 1.94-96; Hier., *Vig.* 1.4-6.

89 ND 3.42.18; 3.42.30; 3.42.32.

90 Hyd. *Chron.* 125; 128; 141-142; 158.

kontra borrokatu omen zen: “*aracellitanorum frangit insolentiam bacaudarum*”⁹¹. *Aracaeli* hori egungo bi gune nafar posiblerekin lotu da: batzuek Antoninoren Itinerarioak aipatutako *mansio*arekin identifikatu dute⁹² (egungo Uharte Arakilgo Zamartzeko monasterioan⁹³); beste batzuek, aldiz, Araciel izeneko ertaroko herri-hustuan kokatu dute⁹⁴, egungo Corellatik gertu.

Iturri eskasia dela eta, bagauda hispaniarren taldeetan baskoien partaidetzaren aldekoek K.o. IV. mendeko *Vasconiako* biztanleen eta K.o. VI.ekoen arteko jarraitutasun bat bilatu behar izan dute. Hstorialari horien ustetan, bagaudak hurrengo mendeetako eraso baskoien aurrekari moduko bat izan ziren. Larreak komunitate baskoiaren eraldaketa K.o. V. mendera aurreratzen du. Haren iritziz, Pirinioetako pasabideak zainduko zituen bertako populazioak osatuko *Custodia rusticorum*eko partaideak⁹⁵, landa-milizia gisa eta gaizki armatuak, K.o. 409an Hispania eta Galiaren arteko bideak kontrolatzeko Konstantino III.aren gizonak postutik kentzean⁹⁶, oldarkeria, lapurreta eta antzeko gehiegikeriak egin zituzten taldeetan endekatu ziren. Segurtasun falta horrek, barbaroen etorrerak ekarriko zuen asaldurarekin batera, errebolta sozialak leherrarazi zituen. Erromak Tarraconenseari bakarrik eustean, baskoien lurraldea mugan egotera igaro zen, eta horrek barbaroek kontrolaturiko probintzietako bidelapurak erakarri zituen, eta *Vasconiako* oinari ekonomikoen ezegonkortasuna areagotu, tokiko lapur eta gaizkileen mesedetan. Nekazari, artzain, iheslari, desertore, baita hirietako gizarte talde umilenak ere, talde hauei batu zitzaizkien. Larrearen iritziz, banda armatu horien joan-etorriak, miliziak izan edo bidelapurak izan, bertako indar armatuekin erreboltetan bateratu ahal izan ziren K.o. 409. urtetik aurrera⁹⁷. Era honetan baskoien parte-hartzea azal zitekeen bagauden taldeetan. J.J. Sayasek antzera esplikitzen du egoera⁹⁸, baina, ezegonkortasuna bultzatu zuen faktoreak K.o. 409. urtean Didimo eta Verinianoren armadaren presentzia eta Honorio enperadoreak pompaelotarrei Iruñean aurkitzen zen milizia mantentzeko ezarritako

91 Hyd. *Chron.* 128.

92 *Itin. Anton.* 455.3.

93 Ikusi Sayas: *Los vascos*, 221. eta 383. orr.; Alicia Canto: “La tierra del toro: ensayo e identificación de ciudades vasconas”, *Archivo Español de Arqueología*, 70, 175-176, 1997, 48. orr.; Rosa María Armendáriz eta María Rosario Mateo: “Santa María de Zamartze (Uharte Arakil). Resultados de la intervención arqueológica”, *Trabajos de Arqueología de Navarra*, 21, 2009, 293-317. orr.; María Jesús Pérez Agorreta: “La mansio de Aracaeli (Uharte Arakil, Navarra)”, *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra*, 18, 2, 2010, 355-361. orr.

94 Moreno: “La derrota”, 25-40. orr.

95 Oros. 7.40.8.

96 Ikusi, Arce: “Vascones”, 195. orr.

97 Larrea: *La Navarre*, 138. orr.

98 Sayas: “De vascones”, 178. orr.

zerga bereziak izan zitezkeela aipatzen du⁹⁹. Beste historiagile batzuek¹⁰⁰, E. Moreno kasu, zeinak *aracellitanorum* bagaudak Aracielgo herri-hustuan kokatzen dituen¹⁰¹, bagauda hispaniarra Ebro Bailara erdigune gisa duen mugimendutzat hartzen dute, talde horiek hango jendeak osatuko zituelarik, eta ez baskoiek.

Ondorioz, berez iturrien apaltasunagatik eta sortu diren interpretazio ugariengatik nahiko arantzatsua den polemika historiografiko hau oraindik abian dago. Hori bai, jada, onartua dago talde hauen –baskoiek izan edo ez– ezaugarri nagusia heterogeneotasun soziala zela, eta, azkenik, bertan behera utzi dira nekazari pobreek osatutako erreboltak zireneko esplikazio sinplistik.

2.4. Kristautze prozesuaren inguruko eztabaida

Antzinaro Beranteko baskoi barbaro eta borrokazaleen irudiak lurraldearen kristautze prozesua ere kutsatu du, K.o. III-IV. mendetik gutxienez IX. mende arte luzatzen den fenomeno berau¹⁰². Erljio berriaren etorrerak Inperio Beranteko gizartea zeharo aldatu zuen, erromanitatea-kristautasuna binomio banaezina sortu baitzen. Hori izan zen, beste gauza batzuen artean, baskoien izaera kristauaren eztabaida bultzatu duena. Ikusi dugunez, Aro Berrian sortu zen ikuspegi hori, jatorriz monoteistak ziren baskoien irudia eratuz, izaera barbaroaren eta paganismoaren konnotazioetatik urruntzeko asmotan. Gaur egun, polemikak indarrean dirau, baina mende haietako eredu horretatik zertxobait aldentuta. Ebro Bailaran kristautasunaren lehen finkatze bat K.o. IV. mendean gertatu zela onartuta egon arren¹⁰³, iturri

99 Sayasen arabera (“De vascones”, 178. orr.), Didimo eta Verinianoren egonaldiki karga ekonomiko izugarria suposatuko luke *Vasconia*-ko biztanleentzat. Armada honen inguruan: María Victoria Escribano: “Usurpación y defensa de las Hispanias: Dídimo y Veriniano (408)”, *Gerión*, 18, 2000, 509-534. orr. Bertakoen ezinegona Honorio *Pampilona*-koei ezarritako zerga bereziek indartuko lukete (José María Lacarra: “Textos navarros del Códice de Roda”, *Estudios de la Edad Media de la Corona de Aragón*, I. C.E.M.A., Valencia, 1945, 229-252. orr., fol.190r. eta fol. 190v. laminak).

100 Santiago Castellanos (“Aproximación a la historia política del Alto Valle del Ebro durante los siglos V-VI d.C.”, *Brocar*, 18, 1994, 121. orr.); Martín Visok (“La configuración”, 107. orr.); eta Serafin Olcoz-ek eta Martín Medranok (“El cisma del obispo calagurritano Silvano, los bagaudas, y el origen del obispado de Pamplona”, *Kalakorikos*, 15, 2010, 298. orr.) mugimendu bagaudak iturriek isilarazten dituzten autogobernu sistema moduko bat bezala ikusten dituzte.

101 Moreno: “El periodo”, 275. orr. eta “La derrota”, 25. orr.

102 Arce: “Vascones”, 177. orr.

103 Larrañaga: “En torno”, 171. orr.; “Proceso”, 613. orr.; Plazaola: “Entre”, 552. eta 554. orr.; Urbano Espinosa Ruiz: “*Civitates y Territoria* en el Ebro Medio: continuidad y cambio durante la Antigüedad Tardía”, Urbano Espinosa Ruiz eta Santiago Castellanos (arg.): *Comunidades locales y dinámicas de poder en el norte de la Península Ibérica durante la Antigüedad Tardía*-en, Logroño, 2006, 81. orr.

latindar kristau berant batzuek baskoiak paganotzat hartzeak hirietatik at aurkitzen ziren komunitateen fedeari buruzko interpretazio ugari sorrarazi ditu¹⁰⁴. Oro har, paganotasunaren eta kristautasunaren arteko bizikidetzaren ustea zabaldua dago hirien kasurako, kultu paganoak pixkanaka atzera egin arren erlijio berriaren mesedetan. Hasiera batean, kristautasuna gehienbat hirietako fenomeno zenez, landa-mundua jentil mantentzen zelarik, eztabaida historiografikoa erlijio-aldaketaren prozesuan zentratu da¹⁰⁵, bide batez, baskoien zibilizazio edota barbarotasun-maila zehazteko asmoz. K. Larrañagak dioenez, datu berrien faltan, berdinketa egonkor batean daude kristautze goiztiarraren aldekoak eta berantiarraren aldekoak¹⁰⁶.

Gai horren harira, R. Jimenok, J.J. Sayasen aldeko izan arren atal batzuetan, *Oiasso civitas*aren (Irun-Behobia, Gipuzkoa) eta Bidasoatik barrena Donezteberainoko (Nafarroa) kristautze bat aldeztu du K.o. III. mende bukaerarako¹⁰⁷. Askoz zuhurrago agertu dira R. Collins eta J.J. Sayas beste batzuen artean¹⁰⁸, zeinek kristautze prozesu geldo eta mailaz mailako batez hitz egiten diguten, baita K.o. V. mendeko gertakariak geldiarazi eta moteldutako lehen kristautze ahalegin goiztiar batez ere. Aldi berean, erlijio prerrromatarraren pizkunde bat gertatuko bide zen, kristautasunak erakutsi zuen intolerantziari aurre eginez eta Calahorran bi erlijioen bizikidetzaren emanez Prudentzioren garaian¹⁰⁹. R. Jimenok ere prozesuaren moteltzearen arrazoiak K.o. V. mendeko egoera sozioekonomikoetan bilatu ditu eta Iruñea ikusten du Nafarroako lurralde nuklearraren ebanjelizazioaren gune nagusi gisa, aristokrazia iruñearrak inguruetan egingo zituen kristautze-lanak azpimarratuz¹¹⁰.

Bada esan duenik bagaudak ere paganoak zirela. Aurretik esan bezala, bagauden artean baskoiak ikusi nahi dituzten ikertzaileak daudenez, bagauden fedearen inguruan orain hitz egitea zilegi da. Zentzu horretan, J.J. Sayasek dio K.o. IV. eta V. mendearen hasieran baskoi menditarrek eginiko ustezko erresistentzia erlijioso-kultural

104 *Hist. Aug. Sev. Alex.* 27.6; baita Paulino Nolakoa eta Prudencio. Ez dira gutxi (Moreno: “Los vascones”, 269. orr.; Sayas: *Los vascos... op. cit.* 257. orr.) baskoien inguruko *Historia Augusta*-ko pasartean K.o. IV. mendean paganismoarekiko defentsa eta tolerantzia eskaera bat ikusten dutenak.

105 1980-ko hamarkada baino lehenagoko baskoien kristautzearen inguruko ibilbide historiografikoaren harira, Larrea eta Pozo: “Vasconia”, 7. orr. 1988 artekoa: Larrañaga, Azkarate, “La cristianización”, 291-326. orr.

106 Larrañaga: “Proceso”, 619. orr.

107 Roldán Jimeno: *Orígenes del cristianismo en tierra de los vascones*, Pamiela, Pamplona, 2003, 20. orr.

108 Collins: “El cristianismo”, 557 orr.; Sayas: *Los vascos*, 425. orr.

109 Prud. *Perist.* 1.94-99; Andrés Mañaricua: “Al margen del himno I del ‘Paeristephanon’ del poeta Prudencio”, *Berceo*, 9, 1948, 501. orr.

110 Jimeno: *Orígenes*, 42. orr.

hori¹¹¹, erresistentzia armatu batera pasatuko zela bagaudei esker, eta azken hauek, horregatik, jentilak ziren. Bagaudek erlijio-gizonei eta elizaren ondasunei eginiko erasoak kontuan hartuz gero¹¹², hipotesi horrek indarra hartzen du. R. Jimenok ere berdin ikusten du¹¹³, baina E. Morenok ez, esaten baitu (talde armatu hauek baskoiekin izan zezaketen harremanak alde batera utziz, aurretik ikusi dugun bezala) bagaudek elizgizonen eta ondasun eklesiastikoen aurka eginiko erasoak botere publikoaren kontrako erreakzio gisa interpretatu behar direla, eta ez botere erlijiosoaren aurka¹¹⁴.

Gainera, iturri idatzietan lehen aldiz apezpiku iruñear bat agertzean, Liliolo izenekoa, K.o. 589ko Toledoko III. Kontzilioan, Iruñeko apezpikutzaren izaeraren eta garai bisigodoko kontzilioekiko bere jarrera abstentzionistaren inguruko polemika historiografiko bat sortu zen. Eztabaida horren protagonistak K. Larrañaga eta J.J. Larrea izan ziren, zenbait artikulutan beren iritzia plazaratu zuten eta¹¹⁵. I. Martín Viso Larrearen ideietara hurbiltzen da esanez Iruñea eta bertako egoitza sistema bisigodoan integraturik zeudela¹¹⁶, praktikan autonomoak ziren tokiko aristokrata-talde sendoek kontrolatzen zuten arren. Iruñeako apezpikutzaren sorrera-data, aldiz, ia gehienek garai bisigodoan kokatu dute, K.o. III. mende bukaera edo IV. mendera aurreratzen duen R. Jimenok ezik¹¹⁷. Ebro Bailarako landa munduaren kristautzea eta ekintza ebanjelizatzailea K.o. V-VI-VII. mendeetan izan zirela esateko orduan eztabaida korapilatsurik ez dagoen arren, *Vasconiako* erdialdea eta iparraldea aztertzerakoan kontrakoa gertatzen da. Alde batetik, tokiko eliteen eta landa munduko erkidegoen kristautzea defendatzen duen korronte bat dugu¹¹⁸, errealitatera guztiz atxikitzen ez den topiko literariotzat hartzen duena baskoien paganismoa Antzinate Berantean¹¹⁹. Bestaldetik, garai bisigodoan baskoiak jentilak izaten jarraitzen zutela uste dutenak ditugu¹²⁰, bagauden moduan, K.o. 653ko Froiaren

111 Sayas: “De vascones”, 180. orr.

112 Hyd. *Chron.* 141.

113 Jimeno: *Orígenes*, 41. orr.

114 Moreno: “El periodo”, 266. orr.

115 Larrañaga: “Sobre”, 279-317. orr. eta “En torno”, 35-62. orr.; Larrea: “El obispado”, 124-147. orr., “De nuevo en torno a los primeros siglos del obispado de Pamplona”, *Hispania Sacra*, 49, 99, 1997, 319-326. orr. eta *La Navarre*, 91. orr.

116 Martín Viso: “La configuración”, 120. orr.

117 Jimeno: *Orígenes*, 24. orr.. Moreno: “El periodo”, 279. orr.

118 Martín Viso: “La configuración”, 117. orr.; Azkarate, “El País Vasco en los siglos inmediatos a la desaparición del Imperio Romano”: Pedro Barruso Bares, José Ángel Lema Pueyo (koord.): *Historia del País Vasco. Edad Media (Siglos V-XI)*-en, Donostia, Hiria, 2006, 36. orr.

119 Moreno: “Los vascones”, 289. orr.; Elena Torregaray: “Eghinardo, Suetonio y la perfidia de los vascones”, *Veleia*. 18-19, 2001-2002, 439. eta 450. orr.; “Vascones”, 69. orr.

120 Rouche: *L'Aquitaine*, 94. orr.; Sayas: *Los vascos*, 288. orr.

erreboltan kristauei eta elizei baskoiek eginiko erasoetan oinarrituz halako baiztapena. Dena den, bada defendatzen duenik garai horretan *Vasconian* santuen gorespenaren finkatze prozesuak eta, ondorioz, kristautzeak aurrera jarraitzen zutela¹²¹.

Vasconiako eskualde menditsuaren katekizarioari dagokionez, zatiketa historiografikoa ez da hain erabatekoa; J. Caro Barojak K.o. IX. mendera luzatzen zuen¹²², eta R. Jimenok ebanjelizazioaren zenita K.o. VIII. eta IX. mendeen artean kokatu du, “*con la conquista de las alturas*”, hau da, Done Mikel Aralarrekoaren eta San Kirikoren kultuen finkatzearekin¹²³. Horri buruz, interesgarria da E. Morenoren ikuspuntua, haren iritziz K.o. VIII. menderako baskoiak katekizatuak egon egongo ziren, baina ez, hargatik, errendatuak¹²⁴.

Azken urteetan, baskoien kristautzearen gaia boladan egoteari utzi dio, interesa eta indarra galdu, eta eztabaida Antzinate Beranteko erkidego baskoiaren ebanjelizazio-maila eta zabalpen geografikoa zehaztera mugatu da.

Gure iritziz, baskoien inguruan sortutako eztabaida historiografikoek –Aro Berrian sortuak batzuk eta XX. eta XXI. mendeetan indarrean jarraitzen dutenak– gaur egungo historiografia oztopatu eta baldintzatu dute, eta ikertzaile asko guztiz antzuak diren ika-miketara bideratu dituzte. Polemikak, identitate baskoi bat definitzearen ahaleginetik eratuak, ezin izan dira erabateko adostasunez itxi, baskoi izaeraren definizio egonkor bat eragotzita. Gure ustez, baskoi identitatearen arazoa ezer gutxi dakigun garai klasikoko baskoien eta, nahiz eta ezer gutxi jakin, frankoekiko eta bisigodoekiko bortitzak izan ziren baskoi beranten arteko elkarlotura eta jarraitutasun bat bilatzeko egin diren ahaleginetan datza. *Vascones* etnonimoaren biziraupenean oinarritzen den joerak ez du ia kontuan hartu bi komunitateak bostehun urte baino gehiagoko tarte batek banantzen zituela. Horrela, Antzinate eta Antzinate Berantiarreko baskoien inguruko atal eztabaidatuenean, baskoi prerromatarra eta bereziki, berantiarra identifikatzeko ahaleginak emaitza fruitugabeetara eramanez dituzte. Jarraitutasunaren hipotesia ontzat emateak sorrarazten duen anakronismoak identitate baskoi prerromatarraren pertzepzio korapilatsua bultzatu du, eta joera hori endemikoa bihurtu da, eragina Antzinate Beranterako arte iritsi delarik. Ondorioz, baskoien ikerketaren garapen egokia eragotzita

3. ONDORIOAK

121 Jimeno: *Orígenes*, 110. orr.

122 Caro Baroja: *Los pueblos*, 136. orr.; “San Amado”, 1031-1046. orr.

123 Jimeno: *Orígenes*, 118. orr.

124 Moreno: “El periodo”, 265. orr.

eta baldintzatuta egon da gaur arte, Erdi Arora arteko baskoia identitate “ezegonkorrez” hornituta geldituz. Dena den, gure iritzia da arkeologiak, epigrafiak eta baskoien garaikideak diren beste komunitate batzuekiko konparaketak eskaintzen dizkiguten ildo berriek, ikerketa gai emankorrak plazaratzeko aukera aprobeixatu beharra dagoela, lan honetan zehar adierazitako eztabaida historiografikoak ekidituz baina alde batera utzi gabe, akats berberak ez errepikatzekeko lagungarri izan lirateke eta.

Albert Dauge, Yves: *Le barbare. Recherches sur la conception romaine de la barbarie et la civilisation*, Bruxelles, 1981.

Almagro Gorbea, Martín: “Etnogénesis del País Vasco: de los antiguos mitos a la investigación actual”, *Munibe* 57, 2, 2005-2006, 345-364. orr.

Alonso Ávila, Ángeles: “Navarra y los vascones durante la época visigoda”, *Príncipe de Viana, Anejo*, 7, 1987, 277-292. orr.

Andreu, Javier: “La imagen de la Navarra antigua y de los vascones en la historiografía del Antiguo Régimen: de P. Sandoval (1614) a J. Yanguas y Miranda (1840)”, *Navarra: memoria e imagen: actas del VI Congreso de Historia de Navarra, Pamplona, septiembre 2006*-en, 1, 2006, 23-42. orr.

—“Nuevas reflexiones en torno a las fuentes literarias sobre los vascones en la Antigüedad”, *Lucentum*, 26, 2007, 233-252. orr.

—“Vascoiberismo, vascocantabrismo y navarrismo: aspectos y tópicos del recurso ideológico a los vascones de las fuentes clásicas”, *Revista de historiografía*, 8, 2008, 41-54. orr.

—“Los vascones de las fuentes clásicas en época romana: crónica historiográfica (2004-2008)”, Javier Andreu (koord.): *Los vascones de las fuentes antiguas: en torno a una etnia de la antigüedad peninsular*-en, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2009, 147-168. orr.

Arce, Javier: “La *Notitia Dignitatum* et l’armée romaine dans la *diocesis Hispaniarum*”, *Chiron*, 10, 1980, 593-608. orr.

—“Vascones y visigodos”, Javier Andreu (koord.): *Los vascones de las fuentes antiguas: en torno a una etnia de la antigüedad peninsular*-en, Barcelona, Universitat de Barcelona, 2009, 243-252. orr.

Armendáriz, Javier, *De aldeas a ciudades: el poblamiento durante el primer milenio a.C. en Navarra*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2008.

Armendáriz, Rosa María eta Mateo, María Rosario: “Santa María de Zamartze (Uharte Arakil). Resultados de la intervención arqueológica”, *Trabajos de Arqueología Navarra*, 21, 2009, 293-317. orr.

Aubert, Nicolas: “Entre Èbre et Garonne du IIIe siècle avant au Ier siècle après notre ère: Les différents aspects de la guerre”, *Revue de Pau et du Béarn*, 2011, 31-56. orr.

Azkarate, Agustín: “Francos, aquitanos y vascones al sur de los Pirineos”, *Archivo Español de Arqueología*, 66, 1993, 149-176. orr.

—*La necrópolis tardoantigua de Aldaieta (Nanclares de Gamboa, Álava)*, Diputación Foral de Álava, Vitoria-Gasteiz, 1999.

58 —“La arqueología y los intereses historiográficos (de los postulados

vasco-cantabristas a las necrópolis tardoantiguas de influencia nordpi-
renaica)”, *Bidebarrieta*, 12, 2003, 27-60. orr.

—“El País Vasco en los siglos inmediatos a la desaparición del Imperio Romano”: Pedro Barruso Bares, José Ángel Lema Pueyo (koord.): *Historia del País Vasco. Edad Media (Siglos V-XV)*-en, Donostia, Hiria, 2006, 23-50. orr.

Balparda, Gregorio de: *Historia crítica de Vizcaya y de sus fueros*, 1. Alea, Madril, Artes de la Ilustración, 1924.

Barbero, Abilio eta Vigil, Marcelo: *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Barcelona, Ariel, 1974.

Beltrán, Francisco: “Hacia un replanteamiento del mapa cultural y étnico del norte de Aragón”: Francisco Villar eta María Pilar Fernández (koord.): *Religión, lengua y cultura prerromanas de Hispania-n*, Salamanca, 2001, 61-81. orr.

Besga, Armando: *Domuit vascones: el País Vasco durante la época de los reinos germánicos. La era de la independencia (siglos V-VIII)*, Bilbao, Astarloa, 2001.

—“Sobre la barbarie de los vascones en los primeros siglos de la Edad Media y algunas cuestiones de Método”, *Letras de Deusto*, 42, 136, 2012, 9-88. orr.

Bladé, Jean-François: *La Vasconie cispyrénéenne jusqu'à la mort de Dagobert*, Le Puy, 1891.

Blázquez Martínez, José María: “Los vascones en las fuentes literarias de la Antigüedad y en la historiografía actual”, *Trabajos de Arqueología Navarra*, 20, 2007-2008, 103-150. orr.

Brestian, Scott: “Vascones and Visigoths: Creation and Transformation of Identity in Northern Spain in Late Antiquity”, Ralph W. Mathisen, Danuta Shanzer (arg.): *Romans, barbarians and the transformation of the roman world. Cultural interaction and the creation of identity in Late Antiquity-n*, Burlington, Ashgate, 2011, 283-297. orr.

Canto, Alicia: “La tierra del toro: ensayo e identificación de ciudades vasconas”, *Archivo Español de Arqueología*, 70, 175-176, 1997, 31-70. orr.

Cantón, Esther: “Sobre la expansión vascona en las fuentes literarias”, *Veleia*, 22, 2005, 129-144. orr.

Caro Baroja, Julio: *Los vascones y sus vecinos*, San Sebastián, Txertoa, 1985.

—*Los pueblos del norte*, San Sebastián, Txertoa, 1993.

—“San Amando y los vascones”, *PV*, 206, 1995, 1031-1046. orr.

Castellanos, Santiago: “Aproximación a la historia política del Alto Valle del Ebro durante los siglos V-VI d.C.”, *Brocar*, 18, 1994, 121. orr.

Collins, Roger: “El cristianismo y los habitantes de las montañas en época romana”, *Antigüedad y cristianismo: Monografías históricas sobre la Antigüedad tardía*, 7, 1990, 551-558. orr.

Cruz Andreotti, Gonzalo: “Etnias, fronteras e identidades en la antigüedad hispana: algunas precisiones históricas a partir de las fuentes escritas”, *Archivo Español de Arqueología*, 27, 2009, 63-77. orr.

Cuzacq, René: “De la notion d’Aquitaine à la bataille de Roncevaux”, *Gure Herria* 19, 1939, 46-57. orr.

Emborujo, Amalia: “El País Vasco en la Antigüedad: Antonio de Trueba, un ejemplo de la corriente fuerista”, *Veleia*, 8-9, 1991-1992, 483-492. orr.

Emborujo, Amalia eta Duplá, Antonio: “El vascocantabrisimo: mito y realidad en la historiografía del País Vasco en la antigüedad”, R. Olmos Romera eta Javier Arce (koord.): *Historiografía de la arqueología y de la historia antigua en España: (siglos XVIII-XX): Congreso Internacional, Madrid, 13-16 diciembre 1988-n*, 1991, 107-111. orr.

Emborujo, Amalia, Ortiz de Urbina, Estibaliz eta Santos, Juan: “Reconstrucción paleogeográfica de autrigones, caristios y vándulos”, *Complutum*, 2-3, 1992, 449-468. orr.

Estella, Bernardino de: *Historia Vasca*, Bilbao, Izaro, 1931.

Escribano, María Victoria: “Usurpación y defensa de las Hispanias: Dídimo y Veriniano (408)”, *Gerión*, 18, 2000, 509-534. orr.

Espinosa Ruíz, Urbano: “*Civitates y Territoria* en el Ebro Medio: continuidad y cambio durante la Antigüedad Tardía”, Urbano Espinosa Ruiz eta Santiago Castellanos (arg.): *Comunidades locales y dinámicas de poder en el norte de la Península Ibérica durante la Antigüedad Tardía-n*, Logroño, 2006, 41-99. orr.

Fatás, Guillermo: “Notas sobre el territorio vascón en la Edad Antigua”, *Veleia*, 2-3, 1985-1986, 383-398. orr.

Fontecha y Salazar, Pedro de: *Escudo de la más constante fe y lealtad*, Bizkaiako Diputazioak 1866an eginiko argitalpenaren berargitalpena, Bilbo, 1976.

García Mora, Félix: “Las primeras repercusiones del conflicto Sertoriano en tierras vasconas”, *Príncipe de Viana, Anejo*, 14, 1992, 207-216. orr.

Garibay y Zamalloa, Esteban de: *Los cuarenta libros del compendio historial de las crónicas y universal historia de todos los reinos*, Gerardo Uñaren argitalpen kritikoa, Leioa, 1988.

Gómez Fraile, José María: “Sobre la adscripción étnica de Calagurris y su entorno en las fuentes clásicas”, *Kalakorikos*, 6, 2001, 27-70. orr.

González Rodríguez, Cruz: “Notas para la consideración del desarrollo histórico desigual de los pueblos del norte de la Península Ibérica en la Antigüedad”, *Veleia*, 1988, 181-188. orr.

Gorochategui, Joaquín: “Las lenguas de los Pirineos en los tiempos antiguos”, Juan Santos (arg.): *Los tiempos antiguos en los territorios pirenaicos-en*, Vitoria-Gasteiz, UPV-EHU, 2009, 55-79. orr.

Henaio, Gabriel de: *Averiguaciones de las Antigüedades de Cantabria...* (arg. La Gran Enciclopedia Vasca), Bilbo (Salamanca, 1689-1691), Eusebio López-en berargitalpena, Tolosa (1894-95), 1980.

Iztueta, Juan Ignacio: “Gipuzcua-tarren condaira Erroma-tarren demboran”, *Euskal-Erria*, T.8, 1883, 341-343. orr.

Jaurgain, Jean: *La Vasconie: étude historique et critique sur les origines du royaume de Navarre, du duché de Gascogne, des comtés de Comminges, d’Aragon, de Foix, de Bigorre, d’Alave et de Biscaye, de la vicomté de Béarn, et des grands fiefs du duché de Gascogne, Pabe*, 1898-1902.

Jimeno, Roldán: “Vascones y visigodos: análisis iushistórico de la organización militar”, Javier Andreu (koord.): *Navarra en la Antigüedad: propuesta de actualización-en*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2006, 287-322. orr.

—*Orígenes del cristianismo en tierra de los vascones*, Pamiela, Pamplona, 2003.

Jordán, Ángel: “La expansión vascona en época republicana: Reflexiones en torno a los límites geográficos de los vascones”, Andreu (arg.): *Navarra en la Antigüedad: propuesta de actualización-en*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2006, 81-109. orr.

Juaristi, Jon: *Vestigios de Babel: para una arqueología de los nacionalismos españoles*, Méjico, Siglo XXI, 1992.

Larrañaga, Koldo: “En torno al caso del obispo Silvano de Calagurris: Consideraciones sobre el estado de la iglesia del alto y medio Ebro a fines del imperio”, *Veleia*, 6, 1989, 171-192. orr.

—“Un tema controvertido: la relación entre los vascones y la así llamada Bagaudia Tarraconense”, *Príncipe de Viana. Anejo*, 14, 1992, 229-241. orr.

—“Oihenart y el tema de los orígenes vascos”, *Vasconia*, 24, 1996, 115-143. orr.—“Sobre el obispado pamplonés en época visigoda”, *Hispania Sacra*, 49, 99, 1997, 279-317. orr.

—“A vueltas con los obispos de Pamplona de época visigoda: aposti-

llas a una réplica”, *Hispania Sacra*, 50, 101, 1998, 35-62. orr.

—“Cantabrisimo en Navarra”, *Príncipe de Viana*, 214, 1998, 447-482. orr.

—“Vascocantabrisimo y arqueología”, *Memorias de Historia Antigua*, 19-20, 1998-1999, 111-198. orr.

—“Proceso cristianizador y pervivencia de rituales paganos en el País Vasco en la tarda Antigüedad y Alta Edad Media”, *Hispania Sacra*, 51, 104, 1999, 613-622. orr.

—“Sobre usos del binomio *ager-saltus* y del término romanización en relación a los procesos de cambio vividos durante la etapa romana en el área circumpirenaica occidental”, *Veleia*, 24-25, 2, 2007-2008, 977-988. orr.

Larrañaga, Koldo eta Azkarate, Agustín: “La cristianización del País Vasco. Estado de la cuestión y supuestos metodológicos para la redefinición de los términos de un debate secular”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 1, 1988, 291-326. orr.

Martínez de Zaldibia, Juan: *Suma de las cosas cantábricas y guipuzcoanas*, Fausto Arocenaren argitalpenaren berargitalpena, San Sebastián, 1944.

Larrea, Juan José: “El obispado de Pamplona en época visigoda”, *Hispania Sacra*, 48, 97, 1996, 124-147. orr.

—“De nuevo en torno a los primeros siglos del obispado de Pamplona”, *Hispania Sacra*, 49, 99, 1997, 319-326. orr.

—*La Navarre du IVe au XIIIe siècle: peuplement et société*, Paris, De Boeck Université 1998.

Larrea, Juan José eta Pozo, Mikel: “Vasconia en la Tardoantigüedad: una guía historiográfica”, *Jornadas de la Tardoantigüedad y Alta Edad Media en el medio y alto Ebro: génesis de un espacio frontera-n*, Logroño, argitaratu gabe, 2012.

Martínez de Isasti, Lope: *Compendio historial de la M.N. y M.L. Provincia de Guipúzcoa*, arg. originala 1625, Amigos del País Vasco, Bilbao (Ignacio Ramón Barojaren argitalpenaren berargitalpena, San Sebastián, 1850), 1985.

Mañaricua, Andrés: “Al margen del himno I del “Paeristephanon” del poeta Prudencio”, *Berceo*, 9, 1948, 489-515. orr.

Martín Viso, Iñaki: “La configuración de un espacio de frontera: propuestas sobre la Vasconia Tardoantigua”, Urbano Espinosa eta Santiago Castellanos, (arg.): *Comunidades locales y dinámicas de poder en el norte de la Península Ibérica durante la Antigüedad Tardía-n*, Logroño, 2006, 101-140. orr.

López Melero, Raquel: “Una *deditio* de los vascones”, *Príncipe de Viana. Anejo 7*, 1987, 465-486. orr.

—“Una rendición vascona en la *Historia regis Wambae* de J. de Toledo”, Salvador Ordóñez Agulla eta Pedro Sáez Fernández (koord.): *Homenaje al profesor Presedo-n*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 1994, 837-850. orr.

Moreno, Esteban: “El periodo tardoantiguo en Navarra: propuesta de actualización”, Javier Andreu (koord.): *Navarra en la Antigüedad: propuesta de actualización-en*, Gobierno de Navarra, 2006, 263-286. orr.

—“La derrota de los *Bacavae Aracellitani* (443 d.C.) por Flavio Merobaudes en la Crónica de Hidazio”, *Revista del Centro de Estudios Merindad de Tudela*, 14, 2006, 25-40. orr.

—“Los vascones de la Literatura Latina tardía (siglos IV-VII)”, Javier Andreu (koord.): *Los vascones de las fuentes antiguas: en torno a una etnia de la antigüedad peninsular-en*, Barcelona, 2009, 261-290. orr.

—“La representación épica del combate y de la muerte del guerrero en el epitafio de Opilano (Año 642)”, *Habis*, 42, 2011, 299-316. orr.

—“Vascones, francos y visigodos entre los siglos VI y VII: dinámicas de delimitación y división del solar vascón”, *Príncipe de Viana*, 261, 2015, 347-357. orr.

Martínez Velasco, Antxoka: “Altikogaña (Eraul, Navarra) y la conquista de los pueblos del extremo oriental cantábrico”, *Revista Española de Historia Militar*, 40, 2003, 163-167. orr.

—“¿Vascones en las filas romanas durante el *Bellum Cantabricum*? La moneda-colgante del campo de las cercas (Cantabria)”, *Zephyrus*, 64, 2009, 133-139. orr.

Oihenart, Arnaud: *Noticia de las dos Vasconias, la Ibérica y la Aquitana...* Ricardo Ciérbideren aurre-ikerketa eta Javier Gorosterratzuren itzulpena, Gasteiz, 1992, (lehen argitalpena 1638an).

Ortiz de Urbina Montoya, Carlos: *El desarrollo de la arqueología en Álava: condicionantes y conquistas (siglos XVIII-XIX)*, Vitoria-Gasteiz, 1996.

Olcoz, Serafín eta Medrano, Martín: “El cisma del obispo calagurritano Silvano, los bagaudas, y el origen del obispado de Pamplona”, *Kalakorikos*, 15, 2010, 291-311. orr.

Pérex Agorreta, María Jesús: “Los vascones según las fuentes escritas”, *Anejos de Gerión*, 2, 1985, 317-325. orr.

—“La *mansio* de *Aracaeli* (Uharte Arakil, Navarra)”, *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra*, 18, 2, 2010, 355-361. orr.

Pérex, María Jesús, Unzu, Mercedes: “Novedades en torno a la po-

sible localización de *Iturissa* (Espinal/Burguete, Navarra)”, *Cuadernos de Arqueología de la Universidad de Navarra*, 2013, 21, 257-268. Orr.

Pina Polo, Francisco: “Calagurris contra Roma: de Acidinio a Sertorio”, *Kalakorikos* 11, 2006, 117-129. Orr.

—“Los vascones, Pompeyo y la fundación de Pompaelo”, *Príncipe de Viana*, 253, 2011, 137-148. Orr.

Plazaola, Juan: “Entre francos y visigodos”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 45, 2, 2000, 541-567. Orr.

Risco, Manuel: *La Vasconia, tratado preliminar a las santas Iglesias de Calahorra y de Pamplona, en que se establecen todas las antigüedades civiles concernientes a la región de los Vascones desde los tiempos primitivos hasta los reyes primeros de Navarra*, Madrid, 1878.

Rouche, Michel: *L'Aquitaine: des Wisigoths aux Arabes, 418-781: naissance d'une region*, Paris, Jean Touzot, 1979.

Pozo, Mikel: “La barbarie como explicación histórica y sus problemas: los vascones de los siglos VI y VII”, *Miscelánea Medieval Murciana*, 35, 2011, 189-200. Orr.

Sánchez Alborno, Claudio: *Vascos y navarros en su primera historia*, Madrid, Centro, 1976.

Sánchez León, Juan Carlos: *Los Bagaudas: rebeldes, demonios, mártires*, Jaén, Universidad de Jaén, 1996.

Santos, Juan: “Identificación de las ciudades antiguas de Álava, Guipúzcoa y Vizcaya: estado de la cuestión”, *Studia Historica Historia Antigua*, 6, 1988, 121-130. Orr.

—“Sociedad indígena y sociedad romana en territorio vascón”, *Príncipe de Viana. Anejo*, 14, 1992, 135-151. Orr.

—“¿Todavía saltus frente a ager en territorio vascón?”, *Boletín Arkeolan*, 15, 2007-2008, 165-170. Orr.

Saroihandy, Jean Joseph: “Oihenart contra Garibay y Morales”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 13, 1922, 448-455. Orr.

Sayas, Juan José: “El territorio aquitano entre la asimilación romana y el mantenimiento de su especificidad”, *Príncipe de Viana, Anejo* 14, 1992, 53-180. Orr.

—*Los Vascos en la Antigüedad*, Madrid, Cátedra, 1994.

—“El supuesto limes del norte durante la época bajoimperial y visigoda”, *Spania. Estudis d'Antiguitat Tardana offerts en homenage al professor Pere de Palol i Salellas-en*, Barcelona, Abadia de Montserrat, 1996, 243-250. Orr.

—“De vascones a romanos para volver a ser vascones”, *Revista Inter-*

nacional de Estudios Vascos, 44, 1, 1999, 147-184. orr.

—“Unidad en la diversidad: la visión de Estrabón de algunos pueblos peninsulares”, Gonzalo Cruz Andreotti (koord.): *Estrabón e “Iberia”: nuevas perspectivas de estudio-n*, Málaga, Universidad de Málaga, 2009, 153-208. orr.

Schulten, Adolf: “Las referencias sobre los Vascones hasta el año 810 después de J. C.”, *Revista Internacional de Estudios Vascos*, 18, 2, 1927, 225-240. orr.

Torregaray, Elena: “Eghinardo, Suetonio y la perfidia de los vascones”, *Veleia*. 18-19, 2001-2002, 429-452. orr.

—“Vascones en la Antigüedad: entre la historia y el mito”, *Boletín Arkeolan* 15, 59-60. orr.

—“Vascones y vacceos: una historia de confusión”, Juan Santos et al. (arg.): *Revisiones de Historia Antigua VII. Romanización, fronteras y etnias en la Roma Antigua: el caso hispano-n*, Vitoria-Gasteiz, EHU-UPV, 2012, 457-475. orr.

Velaza, Javier: “Crónica de epigrafía romana de Navarra (1994-1998)”, *Actas del IV Congreso de Historia de Navarra: Mito y realidad en la historia de Navarra-n*, 1, Pamplona, SEHN, 1998, 203-214. orr.

—“Crónica de epigrafía antigua de Navarra (II)”, Javier Andreu (koord.): *Navarra en la Antigüedad: propuesta de actualización-en*, Pamplona, Gobierno de Navarra, 2006, 49-68. orr.

—“Crónica de epigrafía antigua de Navarra III”, *Príncipe de Viana*, 253, 2011, 169-176. orr.

—“Crónica de epigrafía antigua de Navarra IV”, *Príncipe de Viana*, 261, 2015, 385-396. orr.

Zabaleta, Aitor: “Euskal Pirinioetako lehen miliarioak”, *Nora*, 2012, 26-29. orr.